Visit Dwarkadheeshvastu.com For
FREE Vastu Consultancy, Music, Epics, Devotional Videos
Educational Books, Educational Videos, Wallpapers
****
All Music is also available in CD format. CD Cover can also be print with your Firm Name
****
We also provide this whole Music and Data in PENDRIVE and EXTERNAL HARD DISK.
Contact : Ankit Mishra (+91-8010381364, dwarkadheeshvastu@gmail.com)

Gita-Padyamuktahara

Marathi

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

मंगलाचरण.

ॐ पार्थाय प्रतिबोधितां भगवता नारायणेन स्वयं
व्यासेन ग्रथितां पुराणमुनिना मध्येमहाभारतम् ॥
अद्वैतामृतवर्षिणीं भगवतीमष्टादशाध्यायिनी-
मंब त्वामनुसंदधामि भगवद्गीते भवद्वेषिणीम् ॥ १ ॥

श्लोक (शार्दूलविक्रीडित).

पार्थाला कथिलें स्वयें भगवतें नारायणें त्वत्प्रती
व्यासानें ग्रथिलें पुराणमुनिनें तूतें महाभारतीं ।
अद्वैतामृतवर्षिणी भगवती अष्टादशाध्यायिनी
माते मी नमिं त्वत्पदाब्ज भगवद्गीते भवद्वेषिणी॥ १ ॥

नमोऽस्तु ते व्यास विशालबुद्धे फुल्लारविंदायतपत्रनेत्र ॥
येन त्वया भारततैलपूर्णः प्रज्वालितो ज्ञानमयः प्रदीपः ॥ २ ॥

श्लोक (पृथ्वी).

प्रफुल्ल नवपंकजासम सुनेत्र ज्याचे महा
गमे भरुनि भारतीं विपुल तैल ज्यानें पहा ।
दिवा प्रखर लाविला अखिल जाण ज्ञानांगणां
असो नमन त्या महापुरुष व्यासनारायणा ॥ २ ॥

---

१ ओंविली. २ एकाच परमेश्वराविषयीं विचार सांगणारे. ३ तुझें पदकमल. ४ संसारनाशकर्ते. ५ फुललेल्या.

सर्वोपनिषदो गावो दोग्धा गोपालनंदनः ॥
पार्थो वत्सः सुधीर्भोक्ता दुग्धं गीतामृतं महत् ॥ ३ ॥

श्लोक (शार्दूलविक्रीडित).

धेनू वेद समस्त योग्य उपमे जाणों इथें शोभले
गौळी तो वसुदेवनंदन पहा ज्यानें दुधा काढिलें ।
भोक्ता अर्जुन वत्स अमृत सुधी झाला गमे अंतरीं
गीता गोड सुधेसमान दिसतें हें दूध त्याभीतरीं ॥३॥

वसुदेवसुतं देवं कंसचाणूरमर्दनम् ॥
देवकीपरमानंदं कृष्णं वंदे जगद्गुरुम् ॥ ४ ॥

झाला जो वसुदेवपुत्र जगतीं अंकीत जो सेवकां
ज्यानें शौर्यबळें क्षणांत वधिलें चाणूरकंसादिकां ।
ज्यानें तोषविली अनंदवचनें माता स्वयें देवकी
वंदीं कृष्ण जगद्गुरू सविनयें मी तो असा देव कीं ४

भीष्मद्रोणतटा जयद्रथजला गांधारनीलोपला
शल्यग्राहवती कृपेण वहनी कर्णेन वेलाकुला ॥
अश्वत्थामविकर्णघोरमकरादुर्योधनावर्तिनी
सोत्तीर्णा खलु पांडवै रणनदी कैवर्तकः केशवः ॥ ५ ॥

भीष्म द्रोण तटें, जयद्रथ जलें, गांधार पाषाणसे
शल्य ग्राहवंती[2], प्रवाह कृप हा, कीं कर्ण सीमा दिसे ।
अश्वत्थाम विकर्ण मीन, भंवरे दुर्योधनादी वरी
गेले पांडव पार ही रणनदी श्रीकृष्ण अंवेकरी[3]॥५॥

---

१ उपभोगणारा, पिणारा. २ सुसर. ३ नौका चालविणारा.

पाराशर्यवचःसरोजममलं गीतार्थगंधोत्कटं
नानाख्यानककेसरं हरिकथासंबोधनाबोधितम् ।
लोके सज्जनषट्पदैरहरहः पेपीयमानं मुदा
भूयाद्भारतपंकजं कलिमलप्रध्वंसि नः श्रेयसे ॥ ६ ॥

व्यासोक्तिच सरोज[1] हें गमतसे गीतार्थ सौगंधित[2]
तंतू ईशकथा तयांत दिसती संबोध[3]नें बोधित ।
प्राशीती मधुला जन भ्रमर हे हर्षें सदा कीं पहा
आहे भारत अब्ज हें कलिमल[4]प्रध्वंसकारी महा ॥६॥

मूकं करोति वाचालं पंगुं लंघयते गिरिम् ॥
यत्कृपा तमहं वंदे परमानंदमाधवम् ॥ ७ ॥

श्लोक (द्रुतविलंबित).

करि पटू वचनीं दृढ जो मुके
अपंद[5] ही चढती गिरि कौतुकें ।
अशि अनंतकृपा नमितों तया
परमसौख्यद माधवराजया ॥ ७ ॥

यं ब्रह्मावरुणेंद्ररुद्रमरुतः स्तुन्वंति दिव्यैः स्तवै-
र्वेदैः सांगपदक्रमोपनिषदैर्गायंति यं सामगाः ॥
ध्यानावस्थिततद्गतेन मनसा पश्यंति यं योगिनो
यस्यांतं न विदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः ॥८॥ इति ध्यानम् ॥

श्लोक (शार्दूलविक्रीडित).

धाता[6] रुद्र वरूण इंद्र मरुत ज्याला स्तवें बाहती
गाती वेद पदक्रमोपनिषदें[7] ज्या सामवेदी किती ।
योगी ही अवलोकिती निजमनीं ज्या नित्य विश्वंभरा
ज्याचा अंत नसे सुरासुरगणा त्या वंदितों ईश्वरा[8] ॥८॥

१ कमल. २ सुगंधित झालेलें. ३ उत्तम शब्दांनीं. ४ कलिसंबंधी पातकनाश करणारें. ५ पांगळे. ६ ब्रह्मदेव. ७ वेद, क्रम, पदें, उपनिषदांच्या योगानें. ८ परमेश्वराला.

श्रीकृष्णपरमात्मा प्रसन्न.

गीतापद्यमुक्ताहारप्रारंभः

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः ॥
मामकाः पांडवाश्चैव किमकुर्वत संजय ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र संजयास ह्मणतो.

श्लोक (शार्दूलविक्रीडित).

धर्मानें अभियुक्त शुद्ध जगतीं ऐसें कुरुक्षेत्र जें
त्यामाजी बहु होउनी निजमनीं युद्धार्थ उद्युक्त जे ।
आले मत्सुत सर्व पांडव जईं इच्छूनि मोठ्या जया
तेव्हां सर्व मिळोनि काय करिते झाले सख्या संजया १

॥ संजय उवाच ॥

दृष्ट्वा तु पांडवानीकं व्यूढं दुर्योधनस्तदा ॥
आचार्यमुपसंगम्य राजा वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥

संजय–

आली सन्मुख जैं व्यवस्थित चमू ती पांडवांची रणीं
योद्धे सर्वहि शूर वीर नयनीं दुर्योधनें पाहुनी ।
आचार्याजवळी त्वरें करुनियां जो संभ्रमें पातला
राजा शीघ्र तयाप्रती वचनही हें बोलता जाहला ॥२॥

---

१ व्यापलेलें. २ उत्सुक. ३ माझे पुत्र. ४ व्यासाचा शिष्य, त्याचें संबोधन. ५ नीट उभी राहिलेली.

पश्यैतां पांडुपुत्राणामाचार्य महतीं चमूम् ॥
व्यूढां द्रुपदपुत्रेण तव शिष्येण धीमता ॥ ३ ॥

हे आचार्य पहा पहा झडकरी ही पांडवांची चमू
मोठ्या अब्धिसमान साच गमते नेणों कसें आक्रमूं[1]।
केली ही रचना स्वयें द्रुपदजें[2] कौशल्य त्याचें कळे
आहे तो तुमचाच शिष्य गुरुजी जो श्रेष्ठ बुद्धीबळें[3] ३

अत्र शूरा महेष्वासा भीमार्जुनसमा युधि ॥
युयुधानो विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ॥ ४ ॥

येथें वीर महापराक्रमपटू जे पार्थभीमासम
तोषावें स्वमनांत शूरपुरुषें पाहूनि युद्धक्रम[4]।
हा राजा युयुधान[5] हा द्रुपद हा युद्धांत मोठा पटू
तैसा थोर विराट वीर नृपती शत्रूस वाटे कटू[6] ॥४॥

धृष्टकेतुश्चेकितानः काशिराजश्च वीर्यवान् ॥
पुरुजित्कुंतिभोजश्च शैब्यश्च नरपुंगवः ॥ ५ ॥

आहे हा नृप चेकितान[5] गुरुजी हा धृष्टकेतू[5] पहा
तैसा हा नृप काशिराज बरवा जो शौर्यशाली महा
शूरत्वें पुरुजीत साच गमतो जो सिंह ऐसा दळीं
हा तैसा नृप कुंतिभोज समजा हा शैब्य[5] मोठा बळी ५

---

१ आक्रमण करूं. २ द्रुपदाचा पुत्र यानें. ३ बुद्धिबळानें. ४ युद्धाचें कौशल्य. ५ हीं सर्व राजांचीं नांवें आहेत. ६ दुःसह.

युधामन्युश्च विक्रांत उत्तमौजाश्च वीर्यवान् ॥
सौभद्रो द्रौपदेयाश्च सर्व एव महारथाः ॥ ६ ॥

हा विक्रांत महाबळी नरपती तैसा युधामन्यु हा
दावी शौर्यहि उत्तमौज समरीं कीं शत्रुतेजोमहा ।
हा सौभद्र पराक्रमी नच दिसे कीं तोड ज्याच्या गुणा
तैसे वीरहि द्रौपदेय गुरुजी कोणीच नाहीं उणा ॥६॥

अस्माकं तु विशिष्टा ये तान्निबोध द्विजोत्तम ॥
नायका मम सैन्यस्य संज्ञार्थं तान्ब्रवीमि ते ॥ ७ ॥

हे आचार्य तुह्मांस वीर कथिले हे पांडवांचे पहा
आतां वीर अह्मांकडील कथितों जे थोर योद्धे महा।
माझे ही अगणीत वीर असती केल्यास सारे जमा
जाणायास्तव मुख्य मुख्य कथितों संज्ञार्थ विप्रोत्तमा

भवान्भीष्मश्च कर्णश्च कृपश्च समितिंजयः ॥
अश्वत्थामा विकर्णश्च सौमदत्तिस्तथैव च ॥ ८ ॥

आधीं आपण भीष्म कर्ण कृपही युद्धीं यशस्वी सदा
हे योद्धे अवघे रणीं उतरिती शौर्यें पराच्या मदा ।
अश्वत्थामा विकर्ण शूर अणखी हा सोमदत्ती पहा
हे सारे समरीं विशारद भले युद्धांत योद्धे महा॥८॥

---

१ हीं सर्व राजांचीं नांवें आहेत. २ अभिमन्यु. ३ द्रौपदीचे पुत्र. ४ ध्यानांत येण्यासाठीं. ५ शत्रूच्या. ६ द्रोणाचार्यांचा पुत्र. ७ निपुण.

अन्ये च बहवः शूरा मदर्थे त्यक्तजीविताः ॥
नानाशस्त्रप्रहरणाः सर्वे युद्धविशारदाः ॥ ९ ॥

मोठे वीर अनेक साच दुसरे बाजूस राखावया
तैसे कैक मदर्थ सिद्ध असती प्राणास टाकावया ।
कोणी दीसति शस्त्र अस्त्र सगळ्या विद्यागुणीं मंडित
नाना व्यूह रचावया निपुण जे युद्धीं महापंडित ॥९॥

अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितम् ॥
पर्याप्तं त्विदमेतेषां बलं भीमाभिरक्षितम् ॥ १० ॥

भीष्मानें मम सैन्यरक्षण पहा केलें असे तत्वता
हें होईल अपूर्ण साच कथिते माझी मनोदेवता ।
भीमें रक्षित सैन्य हें दिसतसे विस्तारला अब्धिसा
तें वाटे परिपूर्ण कीर्तिकरसें आचार्य मन्मानसा १०

अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थिताः ॥
भीष्ममेवाभिरक्षंतु भवंतः सर्व एव हि ॥ ११ ॥

श्लोक (स्रग्धरा).

ते ते त्या त्या ठिकाणीं सशर नृप उभे राहिले फार थाट
सैन्याचा सर्व झाला अघटित रचना लावुनी रम्य घाट
आतां आचार्य तुह्मी सकळ मिळुनियां हेंच कर्तव्य पाहे
रक्षावा भीष्म आधीं सकल चमुपती सांगणें हेंच आहे

---

१ रक्षण केलेलें. २ पुरून उरण्यासारखे. ३ यशस्वी. ४ धनुष्यबाण घेऊन. ५ रचना. ६ सेनाध्यक्ष.

तस्य संजनयन्हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः ॥
सिंहनादं विनद्योच्चैः शंखं दध्मौ प्रतापवान् ॥ १२ ॥

श्लोक (शार्दूलविक्रीडित).

आनंदें कुरुवृद्ध भीष्म मग तो अत्युच्च[1] शब्दें करी
मोठा गर्जुनि सिंहनाद समरीं वाटे दुजा केसरी[2] ।
हातीं शंख प्रतापसिंह[3] पुरुषें घेवोनि मोठा भला
ज्याचा शब्द महाभयप्रद[4] असा मोठ्या बळें फुंकिला

ततः शंखाश्च भेर्यश्च पणवानकगोमुखाः ॥
सहसैवाभ्यहन्यंत स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥ १३ ॥

वाद्यें वाजविती अनेक जन ही त्यानंतरें गोमुखें[5]
कोणी घे पणवानकास[6] अथवा भेरीसं[7] ही सन्मुख ।
भं भं भं कितिएक शंखहि तसे उच्चस्वरें फुंकिती
गेला नाद घुमोनि सर्व गगनीं व्यापून गेली क्षिती[8]

ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते[11] महति स्यंदने[9] स्थितौ ॥
माधवः पांडवश्चैव दिव्यौ शंखौ प्रदध्मतुः ॥ १४ ॥

मोठा स्यंदनं भव्य दिव्य असुनी श्वेतांश्च[10] ज्या जोडिले
त्यामाजी हृषिकेश पांडव असे दोघे पहा शोभले ।
घेती शंख हतांत ते उभयतां दिव्यप्रभेसंयुत[11]
हर्षें वाजविती रणीं मग तदा जो शब्द अत्यद्भुत १४

---

१ अति उंच. २ सिंह. ३ सिंहासारखा आहे पराक्रम ज्याचा. ४ भयंकर. ५ गाईच्या मुखासारखें एक वाद्य आहे. ६ एक प्रकारचें वाद्य. ७ नगारा. ८ पृथ्वी. ९ रथ. १० पांढरे अश्व. ११ युक्त.

पांचजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं धनंजयः ॥
पौंड्रं दध्मौ महाशंखं भीमकर्मा वृकोदरः ॥ १५ ॥

श्लोक (चामर).

दिव्य शंख पद्मनाभ पांचजन्य घे हतीं
नांव ज्यास देवदत्त पार्थ घेत त्याप्रती ।
पौंड्र शंखश्रेष्ठ भीम घेत आपुल्या हतीं
हे त्रिवर्ग सर्व उच्च शब्द शंख फुंकिती ॥१५॥

अनंतविजयं राजा कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
नकुलः सहदेवश्च सुघोषमणिपुष्पकौ ॥ १६ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

धर्मे अनंतविजया स्वकरीं धरून
तैसें सुघोष मणिपुष्पक शंख दोन ।
हस्तामधें नकुल कीं सहदेव घेती
जे एकदांचि फुकुंनी[1] क्षिति[2] कांपवीती ॥१६॥

काश्यश्च परमेष्वासः शिखंडी च महारथः ॥
धृष्टद्युम्नो विराटश्च सात्यकिश्चापराजितः ॥ १७ ॥

श्लोक (शार्दूलविक्रीडित).

तैसा काश्य[3] महाधनुर्धर रणीं किंवा शिखंडी[3] बळी[4]
ऐसे थोर महारथी कितितरी ऐकाल नामावळी[5] ।
धृष्टद्युम्न[3] विराट दक्ष[6] समरीं तैसाच हो सात्यकी[3]
सारे हे असती अजिंक्य[7] अरिलायुद्धामध्यें सत्यकी १७

१ वाजवून. २ पृथ्वी. ३ एका राजाचें नांव. ४ बलाढ्य. ५ नांवें. ६ पटाईत. ७ जिंकण्यास कठीण.

द्रुपदो द्रौपदेयाश्च सर्वशः पृथिवीपते ॥
सौभद्रश्च महाबाहुः शंखान्दध्मुः पृथक् पृथक् ॥ १८ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

तैसें पहा द्रुपद[1] कीं सुत[2] द्रौपदीचे
सौभद्र[3] थोरभुज[4] तो असती जयाचे ।
यांहीं करांत धरुनी मग वेगळाले
मोठ्या बळेंकरुनि शंखहि वाजवीले ॥१८॥

स घोषो धार्तराष्ट्राणां हृदयानि व्यदारयत् ॥
नभश्च पृथिवीं चैव तुमुलो व्यनुनादयन् ॥ १९ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

ध्वनी जेधवां दाटली त्या रवांची[5]
उरें[6] फाटलीं तेधवां कौरवांचीं ।
कडाडे नभामाजि कांपे धरा[7] ही
दणाणे असा शब्द अत्यंत पाही ॥ १९ ॥

अथ व्यवस्थितान्दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान्कपिध्वजः ॥
प्रवृत्ते शस्त्रसंपाते धनुरुद्यम्य पांडवः ॥२०॥

श्लोक (शार्दूलविक्रीडित).

झाले कौरव सिद्ध सैन्यरचना लावूनि सारे रणीं
ज्याच्या वानर हो रथध्वजशिरीं[9] तो पार्थ त्या पाहुनी ।
हस्तीं घेउनियां अनेक अयुधें युद्धार्थ जे पातले
त्यांतें पाहुन अर्जुनें निजकरीं गांडीव[10]हीं घेतलें २०

---

१ एका राजाचें नांव. २ पुत्र. ३ अभिमन्यु. ४ महाबाहु. ५ शब्दाची. ६ हृदयें. ७ पृथ्वी. ८. मारुती. ९ रथाच्या ध्वजावर. १० अर्जुनाच्या धनुष्याचें नांव.

हृषीकेशं तदा वाक्यमिदमाह महीपते ॥

अर्जुन उवाच ॥

सेनयोरुभयोर्मध्ये रथं स्थापय मेऽच्युत ॥ २१ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

नृपां तेधवां पार्थ ही कृष्णजीला
अती आदरें बोलता काय झाला ।

अर्जुन—

सख्या अच्युता सांगतों तूजलागीं
रथालागिं ह्या ने चमूमध्यभागीं ॥ २१ ॥

यावदेतान्निरीक्षेऽहं योद्धुकामानवस्थितान् ॥
कैर्मया सह योद्धव्यमस्मिन्रणसमुद्यमे ॥ २२ ॥

रणामाजि ह्या पातले कोण कोण
धरूनी मनीं युद्धकामार्थ[2] जाण ।
कुणाशीं असे युद्ध कर्तव्य[3] आतां
मला पाहुंदे एकदां कृष्णनाथा ॥ २२ ॥

योत्स्यमानानवेक्षेऽहं य एतेऽत्र समागताः ॥
धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रियचिकीर्षवः ॥ २३ ॥

मिळाले रणीं युद्धकामा धरून
तया पाहुंदे आजि डोळे भरून ।
महा दुर्मती सर्व जे धार्तराष्ट्र[4]
तयांचें रणीं इच्छिणारे अभीष्ट[5] ॥ २३ ॥

---

१ हे धृतराष्ट्रा. २ युद्धाची इच्छा. ३ करावयाचें. ४ कौरव. ५ कल्याण.

संजय उवाच ॥

एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत ॥
सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥ २४ ॥

संजय—

अशी जाण आज्ञा करी सव्यसाची[1]
करी मान्य तो बापुडा देव त्याची[2] ।
चमूमाजि त्या दोनिही त्याचकाळीं
रथा स्थापि[3] जो सर्वदां विश्व पाळी[4] ॥ २४ ॥

भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षिताम् ॥
उवाच पार्थ पश्यैतान्समवेतान्कुरूनिति ॥ २५ ॥

महीपाल[5] सारे मिळाले रणांत
पुढें दीसती भीष्म कीं द्रोण ज्यांत ।
कुरू[6] सर्वही येथ एकत्र झाले
पहारे पहा अर्जुना कृष्ण बोले ॥ २५ ॥

तत्रापश्यत्स्थितान्पार्थः पितॄनथ पितामहान् ॥
आचार्यान्मातुलान्भ्रातॄन्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा ॥ २६ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

तों पार्थ पाहे मग सैन्यसिंधू[7]
आचार्य, मामा, सुत, मित्र, बंधू ।
नातू अजे कीं चुलते हि त्यांत
सारे दिसे त्या[8] अपुलेंच गोत ॥ २६ ॥

---

१ अर्जुन. २ भक्ताच्या आधीन असल्यामुळें. ३ उभा करी. ४ जगास पाळणारा. ५ राजे. ६ अग्रगण्य. ७ कौरव. ८ सैन्यसागर. ९ त्याला (अर्जुनाला).

येषामर्थे कांक्षितं नो राज्यं भोगाः सुखानि च ॥
त इमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च ॥ ३३ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

आह्मी कशास्तव सुखें ह्मणतों मिळावीं
कीं एकदां स्वजन दीनदशा[1] पळावी ।
ते[2] जाहले स्वजन सिद्ध मरावयास
मेल्यास हे सकल काय करूं जयांस[3] ?॥ ३३॥

आचार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पितामहाः ॥
मातुलाः श्वशुराः पौत्राः श्यालाः संबन्धिनस्तथा ॥ ३४ ॥

आचार्य पुत्र चुलते मम वासुदेवा
आले पितामह[4] रणीं स्वमनांत ठेवा ।
मामादि हे श्वशुर[5] पौत्र[6] पहा कित्येक
संबंधयुक्त[7] जन शार्लक मित्र कैक ॥ ३४ ॥

एतान्न हन्तुमिच्छामि घ्नतोऽपि मधुसूदन ॥
अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं नु महीकृते ॥ ३५ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

ह्या कारणें मी नच आज त्यांतें
मारीन; मारोत खुशाल मातें[8] ।
त्रैलोक्य राज्यार्थहि मी न धाडं[9]
घालीं; क्षितीचा[10] मग काय पाड ॥ ३५ ॥

---

१ हाल. २ स्वजन. ३ युद्धीं यशस्वी होऊन. ४ आजे. ५ सासरे. ६ नातू. ७ संबंधी. ८ मेल्हणे. ९ घाला. १० पृथ्वीचा.

निहत्य धार्तराष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन ॥
पापमेवाश्रयेदस्मान्हत्वैतानाततायिनः ॥ ३६ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

कुरू मारुनी काय हो त्या जयाला
करावें अह्मी; कृष्ण नाथा दयाळा ।
अह्मा आततायी[1] जरी देति ताप
तरी मारितां त्यांस, लागेल पाप ॥ ३६ ॥

तस्मान्नार्हा वयं हन्तुं धार्तराष्ट्रान्स्वबान्धवान् ॥
स्वजनं हि कथं हत्वा सुखिनः स्याम माधव ॥ ३७ ॥

अशाकारणें त्यांस आह्मी कधींही
न मारूं रणीं बांधवांलागिं पाही ।
सुखी आपुल्या मारुनीयां जनातें
कसें होउं तें यादवा सांग मातें ॥ ३७ ॥

यद्यप्येते न पश्यन्ति लोभोपहतचेतसः ॥
कुलक्षयकृतं दोषं मित्रद्रोहे च पातकम ॥ ३८ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

लोभें तयांचें[2] बहु भ्रष्ट चित्त
त्यांच्या न आलें जरि हें मनांत।
द्रोहें जनाच्या बहु पाप लाहे
कुलक्षयें फारच दोष आहे ॥ ३८ ॥

---

१ घरास आग लावणें, विष घालणें, शस्त्र धरणें, चोरी करणें, स्त्रीचा अपहार करणें, वतन हरणें. हीं सहा कर्मे करणारास "आततायी" असें ह्मणतात. २ कौरवांचें.

कथं न ज्ञेयमस्माभिः पापादस्मान्निवर्तितुम् ॥
कुलक्षयकृतं दोषं प्रपश्यद्भिर्जनार्दन ॥ ३९ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

न जाणों कसें यांतुनी मुक्त होऊं
कसें पातकापासुनी दूर राहूं ।
कुलच्छेद[1] हा होतसे विश्वपाला[2]
महादोष हो भासतो मन्मनाला ॥ ३९ ॥

कुलक्षये प्रणश्यन्ति कुलधर्माः सनातनाः ॥
धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत ॥ ४० ॥

श्लोक (उपेंद्रवज्रा).

कुलक्षयानें बुडतात सारे
परंपरेचे[3] कुलधर्म बा रे ।
स्वधर्मनाशें कुल सर्व बा तें
अधर्ममार्गास प्रवर्त्त[4] होतें ॥ ४० ॥

अधर्माभिभवात्कृष्ण[5] प्रदुष्यंति कुलस्त्रियः ॥
स्त्रीषु दुष्टासु वार्ष्णेय जायते वर्णसंकरः ॥ ४१ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

कृष्णा अधर्म घडतो सुकुलांत जेव्हां
होती कुलीन युवती बहु दुष्ट तेव्हां ।
झाल्यास दुष्ट युवतीजन वृष्णिनाथा
तैं वर्णसंकर[6] तियें लिहिलाच माथां ॥ ४१ ॥

---

१. वंशाचें खंडन. २ (भगवंताचें संबोधन.) ३ वंशपरंपरा चालत आलेले. ४ अधर्म मार्गानें चालतें. ५ हे यादवश्रेष्ठा. (श्रीकृष्णा). ६ ज्ञातींचें मिश्रण.

संकरो नरकायैव कुलघ्नानां कुलस्य च ॥
पतंति पितरो ह्येषां लुप्तपिंडोदकक्रियाः ॥ ४२ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

अशा संकरें वंशखंडी तयांचीं
कुलें डुंबती नारकीं जाण साचीं ।
मिळेना तयां पिंड पाणी क्रियाही
अशा संकटीं लोळती सर्व पाहीं ॥ ४२ ॥

दोषैरेतैः कुलघ्नानां वर्णसंकरकारकैः ॥
उत्साद्यंते जातिधर्माः कुलधर्माश्च शाश्वताः ॥ ४३ ॥

कुलाचा पहा नाश हा एक दोष
तयाच्या मुळें वर्ण नाशे विशेष ।
सख्या नासती जातिचे धर्म तेणें
तसे रक्षिले पूर्वजीं जे पुराणे ॥ ४३ ॥

उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन ॥
नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम ॥ ४४ ॥

श्लोक (उपजाति).

जनार्दना हे सखया मुरारे
ऐसे जयाचे कुलधर्म सारे ।
लयास जातील तया नरास
मी ऐकतों कीं नरकांत वास ॥ ४४ ॥

---

१ गटकऱ्या खातात. २ नरकामध्यें. ३ ज्ञाति लयास जाते. ४ ज्ञातिनाशानें. ५ जुने. ६ रहाणें.

अहो बत महत्पापं कर्तुं व्यवसिता वयम् ॥
यद्राज्यसुखलोभेन हंतुं स्वजनमुद्यताः ॥ ४५ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

अरेरे महा पाप अत्यंत मोठें
अह्मी मांडिलें कर्म हें फार खोटें ।
पहा राज्यलोभें रणीं आजि आलों
जना आपुल्या मारण्या सिद्ध झालों ॥ ४५ ॥

यदि मामप्रतीकारमशस्त्रं शस्त्रपाणयः ॥
धार्तराष्ट्रा रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत् ॥ ४६ ॥

असो आयुधें टाकितों हींच सारीं
जरी आजि हे सर्वही शस्त्रधारी ।
रणीं धार्तराष्ट्र प्रयत्नाविनाही
मला मारितां क्षेम कल्याण पाही ॥ ४६ ॥

संजय उवाच ॥

एवमुक्ताऽर्जुनः संख्ये रथोपस्थ उपाविशत् ॥
विसृज्य सशरं चापं शोकसंविग्नमानसः ॥ ४७ ॥

असें बोलुनी सोडुनी सर्व धीर
उगा बैसला स्यंदनीं पार्थ वीर ।
धनू बाण ही टाकुनी कृष्णभक्त
बहू मानसीं होउनी शोकयुक्त ॥ ४७ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादेऽर्जुनविषादयोगो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

पहिला अध्याय समाप्त.

---

१ शस्त्रें. २ अनायासें. ३ अर्जुन. ४ दुःखी. ५ या अध्यायांत अर्जुनास विषाद प्राप्त झाला ह्मणून यास "अर्जुनविषादयोग" हें नांव दिलें आहे.

॥ अथ द्वितीयाध्यायः प्रारभ्यते ॥

॥ संजय उवाच ॥

तं तथा कृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणम ॥
विषीदंतमिदं वाक्यमुवाच मधुसूदनः ॥ १ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

कृपेनें[1] मनीं फार व्याकूळ झाला
जया लोचनीं अश्रुचा पूर[2] आला ।
दिसे स्पष्ट कीं धैर्य गेलें खचून[3]
अशा अर्जुना कृष्ण बोले हंसून ॥ १ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम् ॥
अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन ॥ २ ॥

कसा जाहला मोह उत्पन्न अंगीं
अणीबाणिच्या आजच्या या प्रसंगीं ।
करी स्वर्गिच्या प्राप्तिचा नाश भारी
तसा मोह हा कीर्तिचा नाशकारी ॥ २ ॥

क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ नैतत्त्वय्युपपद्यते ॥
क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परंतप ॥ ३ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

षंढत्वें[4] हें थोरपणासिं झांकी
शोभे न बापा तुज सर्व टाकीं ।
हे वीरश्रेष्ठा अतुलप्रतापा[5]
राहें उभा सन्मुख सिद्ध[6] बापा ॥ ३ ॥

---

१ करुणेनें. २ लोट. ३ नाश होऊन. ४ दुर्बलत्व. ५ तुझ्या सारखा सामर्थ्यवान दुसरा कोणी नाहीं. ६ तयार.

॥ अर्जुन उवाच ॥

कथं भीष्ममहं संख्ये द्रोणं च मधुसूदन ॥
इषुभिः प्रतियोत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन ॥ ४ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

बहू पूज्य ते भीष्म आणीक द्रोण
कसे त्यांवरी सोडुं हे तीव्र बाण ।
अशा संकटीं मी पडें देवराया
अहा व्यापिते काय ही चित्त मायां ! ॥ ४ ॥

गुरूनहत्वा हि महानुभवान् श्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यमपीह लोके ॥
हत्वार्थकामांस्तु गुरूनिहैव भुंजीय भोगान्रुधिरप्रदिग्धान् ॥ ५ ॥

श्लोक (उपेंद्रवज्रा).

मारून युद्धीं गुरु रक्त पाडूं
संपत्तिनें त्या मग सौख्य जोडूं ।
याहून श्रेयस्कर[2] फार भिक्षा
वाटे जगीं उत्तम[4] तीच दीक्षा[3] ॥ ५ ॥

न चैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः ॥
यानेव हत्वा न जिजीविषामस्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ॥ ६ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

दोघांमधें श्रेष्ठपणा कुणास
नेणों अह्मांला जय कीं परास ।
सन्मूख हे जे धृतराष्ट्रपुत्र
त्यांच्या हतानें मरणें पवित्रें ॥ ६ ॥

१ मोह. २ कल्याणकारक. ३ स्थिति. ४ उत्तम.

कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः पृच्छामि त्वां धर्मसंमूढचेताः ॥
यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ॥७॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

अशा संकटीं मी तुला हें विचारीं
कर्थीं निश्चयें युक्ति कल्याणकारी ।
तुझा शिष्य मी जाहलों देवनाथा
पदीं ठेवितों हात जोडोनि माथा ॥ ७ ॥

नहि प्रपश्यामि ममापनुद्याद् यच्छोकमुच्छोषणमिंद्रियाणाम् ॥
अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं राज्यं सुराणामपि चाधिपत्यम् ॥ ८ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

आलें जरी कंटकहीन[1] राज्य
किंवा सुरांचें जरि सामराज्य[2] ।
ग्लानी[3] अणी जो सकलेंद्रियां ही
तो शोक जाण्यास उपाय नाहीं ॥ ८ ॥

॥ संजय उवाच ॥

एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परंतप ॥
न योत्स्य इति गोविंदमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह ॥ ९ ॥

संजय–

तों पार्थ देवा मग काय बोले
कृष्णा मला हें धनुही न तोले ।
मी युद्ध आतां न करींच ऐसें
बोलोनि तो वीर उगाच बैसे ॥ ९ ॥

---

१ निःशत्रु. २ सार्वभौमत्व. ३ विकलपणा.

तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत ॥
सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदंतमिदं वचः ॥ १० ॥

पार्थाकडे पाहुनि त्याच कालीं
दोन्ही दळें सर्व तटस्थ[1] झालीं ।
सैन्यांत जेव्हां बहु खिन्न झाला
श्रीकृष्ण बोले हंसुनी तयाला ॥ १० ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे ॥
गतासूनगतासूंश्च नानुशोचंति पंडिताः ॥ ११ ॥

भगवान्—

करूं नये तो करितोसि शोक
गोष्टींमधें दाविशि फार झोंक[2] ।
मेले जिते कीं बहु आज लोक
ज्ञाते तयांचा करिती न शोक ॥ ११ ॥

न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः ॥
न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतःपरम् ॥ १२ ॥

मी तूं चमू[3] हे जन सर्व रायें[4]
पूर्वीं कधीं हे नव्हतोंचि काय ! ।
होणार बापा पुढती न हे कां !
ह्या कोण रोधील अखंड चाकां[5] !! ॥ १२ ॥

---

१ स्वस्थ राहिलीं. २ प्रौढी. ३ सैन्य. ४ राजे. ५ बंद करील. ६ निरंतर. ७ चक्राला.

देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ॥
तथा देहांतरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥ १३ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

जसें प्राणिया बाल्य[1] येतें स्वदेहीं
क्रमानेंच तारुण्य वार्धक्य[2] पाहीं ।
तसा देह हा जाउनी अन्य येतो
खरा धैर्यशाली न ह्या मोहिजेतो ॥ १३ ॥

मात्रास्पर्शास्तु कौंतेय शीतोष्णसुखदुःखदाः ॥
आगमापायिनो नित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत ॥ १४ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

हीं इंद्रियें विषय हे सुख दुःख देती
संहार[3] कीं जननें[4] ह्यासच नित्य होती ।
ह्याकारणेंच विजया स्वमनांत पाहें
तीं सोसणें सकलही तुज भाग आहे ॥ १४ ॥

यं हि न व्यथयंत्येते पुरुषं पुरुषर्षभ ॥
समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ १५ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

असो सौख्य कीं दुःख मोठें जिवाला
धरी तुल्य[5] दोन्ही जुमानी न[6] त्यांला ।
न बाधे व्यथा ज्या असा एक जो तो
खरा ज्ञानसंपन्न मोक्षास जातो ॥ १५ ॥

---

१ बाळपणा. २ जरा. ३ नाश. ४ उत्पत्ति. ५ समान. ६ भीत नाहीं.

नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः ॥
उभयोरपि दृष्टोऽतस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १६ ॥

नसे जें मुळीं तें कसें हो मिळेल ?
दिसे स्पष्ट जें तें कसें लोपिजेल ।
कळे भेद हा ज्ञानियांलागिं[1] वेगीं[2]
सख्या अर्जुना जाण हें अंतरंगीं[3] ॥ १६ ॥

अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम् ॥
विनाशमव्ययस्यास्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ॥ १७ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

जो व्यापितो या सकला जगातें
तूं जाण आत्मा स्वमनें तयातें ।
तो अक्षयी[4] यास्तव त्यास जाण
नाशूं शकेना कुणि हें प्रमाणें ॥ १७ ॥

अंतवंत इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः ॥
अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्युद्ध्यस्व भारत ॥ १८ ॥

आहेत हे देहच नाशिवंत
आत्मा अनादी[6] समजे अनंत[7] ।
ह्याकारणें तूं तरि ऊठ वेगीं
पार्था करीं युद्ध अशा प्रसंगीं ॥ १८ ॥

---

१ ज्ञान्याला. २ सत्वर. ३ मनामध्यें. ४ क्षय होणारा नाहीं. ५ खचीत. ६ पुरातन. ७ अंत नाहीं.

य एनं वेत्ति हंतारं यश्चैनं मन्यते हतम् ॥
उभौ तौ न विजानीतो नायं हंति न हन्यते ॥ १९ ॥

आत्मा मरे हें ह्मणती कितेक
हा मारतो बोलति कैक लोक ।
दोघेहि ते अज्ञ असेच जाणा
आत्मा न मारी न मरेहि कोणा ॥ १९ ॥

न जायते म्रियते वा कदाचिन्नायं भूत्वा भविता वा न भूयः ।
अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥ २० ॥

जन्मे न आत्मा न मरे कधीं ही
देहासवें नासेत[2] होतें[3] नाहीं ।
आहे अनादी अजें[4] नित्यें[5] खासें[6]
देहासवें मृत्यु न जन्म त्यास ॥ २० ॥

वेदाविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम् ॥
कथं स पुरुषः पार्थ कं घातयति हंति कम् ॥ २१ ॥

श्लोक (शालिनी).

आत्मा मायेपासुनी भिन्न आहे
ऐसें चित्तीं तूं सदा साच पाहें ।
अन्याला हा सांग मारील कैसा
किंवा तोही मृत्यु पावेल कैसा ॥ २१ ॥

---

१ देहाबरोबर. २ नाश पावत. ३ जन्मत नाहीं. ४ पुरातन. ५ जन्म नाहीं. ६ चिरकाल. ७ सत्य.

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ॥
तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति नवानि देही ॥ २२ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

जशीं टाकुनी जीर्ण-वस्त्रांसि राया
नवीं नित्य घेतों अह्मीं पांघराया ।
शरीरें तशीं जीर्ण[1] आत्मा त्यजूनी
नवीं नित्य घे ह्याच न्यायेंकरूनी ॥ २२ ॥

नैनं छिंदंति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ॥
न चैनं क्लेदयंत्यापो न शोषयति मारुतः ॥ २३ ॥

न शस्त्रें तया तोडिती तीक्ष्ण जीं जीं
न जाळी तया अग्निही तीव्र-तेजीं[2] ।
न पाणी करी आर्द्र शीतस्वभावी[3]
न वायू कधीं शोषि[4] शुष्क[5]-प्रभावी[6] ॥ २३ ॥

अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च ॥
नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥ २४ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

तोडावया कीं भिजवावयास
जाळावया कीं सुकवावयास ।
अशक्य तो व्यापुनि सर्व राहे
आत्मा अनादी चलहीन[7] आहे ॥ २४ ॥

---

१ जुनीं. २ प्रखरतेजांनीं. ३ ओलें. ४ शीत आहे स्वभाव ज्याचा. ५ शुष्ककरी. ६ शुष्क करण्याचाच आहे बाणा ज्याचा. ७ अचल.

अव्यक्तोऽयमचिंत्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ॥
तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हसि ॥ २५ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

स्वयें सत्य अव्यक्त कीं निर्विकार
नये चिंतण्या कीं नसे त्या अकार ।
स्वतां तो मरेना कधींही क्षणोनी
त्वरें मुक्त हो शोक सारा त्यजोनी ॥२५॥

अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम् ॥
तथापि त्वं महाबाहो नैनं शोचितुमर्हसि ॥ २६ ॥

बरें जन्म वा मृत्यु येतो तयाला
असें वाटलें बा जरी त्वन्मनाला ।
तरी शोक हा योग्य नाहींच तूतें
असें वाटतें अर्जुना मन्मतीतें ॥ २६ ॥

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ॥
तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ २७ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

जो जन्मला तो मरणार खास
मेला तरी निश्चित जन्म त्यास ।
जी गोष्ट कोणा परिहार्य[1] नाहीं
त्याकारणें शोकहि योग्य नाहीं ॥ २७ ॥

---

१ निवारण करण्यास योग्य.

अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ।।
अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥ २८ ॥

जन्माअधीं जीव कुठें असे तो ?
मेल्यावरी कोणिकडेस जातो ? ।
मध्यंतरीं मात्र दिसे जना या
त्याचा तुला शोक कशास वायां !! ॥ २८ ॥

आश्चर्यवत्पश्यति कश्चिदेनमाश्चर्यवद्वदति तथैव चान्यः ।।
आश्चर्यवच्चैनमन्यः शृणोति श्रुत्वाप्येनं वेद न चैव कश्चित् ॥ २९ ॥

आत्मा कुणी अद्भुत मानितात
आश्चर्यकारी कुणि बोलतात ।
ऐकून कोणी बहु थोर जाणे
त्याचें खरें रूप कुणीच नेणे ॥ २९ ॥

देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत ॥
तस्मात्सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि ॥ ३० ॥

पूर्वी तुला म्यां कथिलेंहि हेंच
आत्मा कधींही न मरेच साच ।
त्या नाश नाहीं ध्रुव[2] तो समर्थ
मारीन त्याला ह्मणणेंहि व्यर्थ ॥ ३० ॥

---

१ व्यर्थ. २ नित्य.

स्वधर्ममपि चावेक्ष्य न विकंपितुमर्हसि ॥
धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते ॥ ३१ ॥

धर्माकडेही तव लक्ष जाऊ
युद्धास विन्मूख[1] नकोच होऊं ।
कीं युद्ध हा क्षत्रिय-धर्म पाहीं
त्याहून श्रेयस्कर[2] अन्य नाहीं ॥ ३१ ॥

यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम् ॥
सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ लभंते युद्धमीदृशम् ॥ ३२ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

जरी युद्ध हें प्राप्त होई नराला
खुलें होतसे स्वर्गिचें द्वार त्याला ।
बरें पातलें आयतें पुण्य[3]-पर्व
असें मानिती क्षात्रधर्मीक[4] सर्व ॥ ३२ ॥

अथ चेत्त्वमिमं धर्म्यं संग्रामं न करिष्यसि ॥
ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्स्यसि ॥ ३३ ॥

करावें असा युद्ध हा क्षात्रधर्म
तया टाकुनी आचरीशी अकर्म[5] ।
स्वधर्मासिं कीर्तीसिं विन्मूख होसी
वृथा दाटुनी पाप हें आचरीसी ॥ ३३ ॥

---

१ पराङ्मुख. २ कल्याणकारक. ३ पुण्यवेळ. ४ क्षत्रियधर्मी. ५ वाईट कर्म.

अकीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यंति तेऽव्ययाम् ॥
संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥ ३४ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

लोकीं तुझी ही अपकीर्ति खाण
होवोनि राहील सदैव जाण ।
संभावितार्शी अपकीर्ति पाहे
मृत्यूहुनी फार कठीण आहे ॥ ३४ ॥

भयाद्रणादुपरतं मंस्यंते त्वां महारथाः ॥
येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥ ३५ ॥

योद्धे महा जे तुज मान[1] देते
गेला पळोनी ह्मणतील तूतें ।
आहेस तूं शूर रणांत दक्ष[2]
येणें तुला येइल गौण[3] पक्ष ॥ ३५ ॥

अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यंति तवाहिताः ॥
निंदंतस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम्[4] ॥ ३६ ॥

बोलूं नये तें अरि बोलतील
नानाप्रकारें तुज निंदितील ।
सामर्थ्य निंदीतिल याच पाई
याहून तें दुःख अधीक कॉई ॥ ३६ ॥

---

१ मान देणारे. २ पटाईत. ३ कमीपणा. ४ काय ?

हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ॥
तस्मादुत्तिष्ठ कौंतेय युद्धाय कृतनिश्चयः ॥ ३७ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

निमालास[1] युद्धीं तरी वास[2] नाकीं[3]
परा जिंकिल्या राज्य घे याच लोकीं ।
तुला लाभ दोन्हीमधें सत्य आहे
म्हणोनी उभा शीघ्र युद्धासिं राहें ॥ ३७ ॥

सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ ॥
ततो युद्धाय सुज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि ॥ ३८ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

तूं तुल्य[4] मानीं सुख दुःख दोन्ही
तैशी मनीं ठेवुनि लाभ हानी ।
दोन्ही धरोनीच समानयोगें
तूं युद्ध केल्या नच पाप लागे ॥ ३८ ॥

एषा तेऽभिहिता सांख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु ॥
बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबंधं प्रहास्यसि ॥ ३९ ॥

श्लोक (शार्दूलविक्रीडित).

सांख्यांचा[5] कथिला विचार तुजला म्यां येथपर्यंत हा
तेणें सत्वर कर्मबंध सुटुनी तूं मुक्त होशी पहा ।
योगाचा[6] कथितों विचार तुजला आतां पुढें अर्जुना
ऐकायास्तव तूं मम प्रिय सख्या निश्चित ठेवी मना ॥

१ मृत्यु पावलास. २ रहाणें. ३ स्वर्गलोकीं. ४ समान. ५ ज्ञानाचा. ६ फलेच्छा सोडण्याचा.—(निष्काम कर्माचा)

नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ॥
स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥ ४० ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

तैसेंच योगाचरणांत कांहीं
पार्था क्रमोल्लंघन होत नाहीं ।
हा धर्म थोडा जरि आचरीशी
मोठ्या भयापासुन मुक्त होशी ॥ ४० ॥

व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनंदन ॥
बहुशाखा ह्यनंताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ॥ ४१ ॥

येथें असे निश्चित बुद्धि एक
अज्ञांस बुद्धी असती अनेक ।
ठेवूं नको चंचल सर्व हेतू
निश्चित बुद्धी धरि एक बा तूं ॥ ४१ ॥

यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदंत्यविपश्चितः ॥
वेदवादरताः पार्थ नान्यदस्तीति वादिनः ॥ ४२ ॥

श्लोक (मंदाक्रांता).

वेदामध्यें बहु कथियलीं वेदकर्में अनेक
तीं तीं केल्या मिळतिल सुखें संपदा भोग नाक ।
ऐसें पार्था धरुनि हृदयीं वेदवाक्याभिमानी[2]
त्यांच्यापेक्षां जगतिवरती थोर कांहीं न मानीं ॥४२॥

---

१ अमर्यादा. २ वेदाचाच अभिमान बाळगणारे.

कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम् ॥
क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥ ४३ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

जे भोग इच्छा धरुनी मनांत
कर्मे प्रयत्नें करिती जगांत ।
लोभें अशीं जे करतात हातें
संपत्ति ऐश्वर्य मिळे तयांतें ॥ ४३ ॥

भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयापहृतचेतसाम् ॥
व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते ॥ ४४ ॥

जे भोग इच्छा धरिती प्रमाण
ते सर्व कर्मी[1] फलसक्त[1] जाण ।
त्यांची मती त्यांसच आकळेना[2]
ब्रह्मा[3]कडे जाण कधीं वळेना ॥ ४४ ॥

त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन ॥
निर्द्वंद्वो नित्यसत्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् ॥ ४५ ॥

वेदोक्त कर्मे, जन सक्त[4] त्यांच्या
कामास येती बहुकर्मठां[5]च्या ।
सोडूनि द्वंद्वें[6] नर सौख्य भोगी
निष्काम[7] तूं सत्वर होय योगी ॥ ४५ ॥

---

१ फलावर आसक्ती ठेवणारे. २ आवरेना. ३ निराकार परमेश्वराकडे. ४ निमग्न होणारे. ५ कर्म करणारे. ६ जोड्या. ७ निरिच्छ.

यावानर्थ उदपाने सर्वतः संप्लुतोदके ॥
तावान्सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः ॥ ४६ ॥

ज्याच्या नदी वाहतसे समीप
त्याला नको निश्चित जाण कूप[1]
तैसें कळालें परमात्ममर्म[2]
त्याला नसे कारण वेदकर्म ॥ ४६ ॥

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ॥
मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते संगोऽस्त्वकर्मणि ॥ ४७ ॥

श्लोक (उपजाति).

कर्माधिकारी जगतांत हो तूं
न हो फलासक्त धरून हेतू ।
कर्म करूनीच जगीं रहावें
परी फलासक्त कधीं न व्हावें ॥ ४७ ॥

योगस्थः कुरु कर्माणि संगं त्यक्त्वा धनंजय ॥
सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते ॥ ४८ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

सोडी फलेच्छा करि कर्म नित्य
तेणेंच तूं होशिल बंधमुक्त ।
सिद्धीअसिद्धींत[3] समान वाग
ह्यालाच बा रे ह्मणतात योग ॥ ४८ ॥

---

१ विहीर. २ परमेश्वराचें मर्म. ३ फलप्राप्ति होवो अथवा न होवो.

दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्धनंजय ॥
बुद्धौ शरणमन्विच्छ कृपणाः फलहेतवः ॥ ४९ ॥

ह्या ज्ञानयोगास महत्त्व फार
हा कर्मयोगाहुन फार थोर ।
चित्तीं फलेच्छा धरणें हि नीच
जाणूनि कर्में करि तूं तशींच ॥ ४९ ॥

बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृतदुष्कृते ॥
तस्माद्योगाय सुज्यस्व योगः कर्मसु कौशलम् ॥ ५० ॥

ज्ञानी ह्मणूनी जगतांत जो तो
कर्में जगीं ह्याच लयासं[1] नेतो ।
ह्याकारणें तूं नर होय योगी
कौशल्यं[2] तेणें उपजेल अंगीं ॥ ५० ॥

कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा मनीषिणः ॥
जन्मबंधविनिर्मुक्ताः पदं गच्छंत्यनामयम् ॥ ५१ ॥

आहेत जे कां नर शास्त्रवेत्ते[3]
निष्काम कर्में करिती सदा ते ।
तेणें भवाला उतरून नित्य
जातात ते ब्रह्मपदास सत्य ॥ ५१ ॥

---

१ नाहींशीं करतो. २ कुशळपणा. ३ शास्त्र जाणणारे.

यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ॥
तदा गंतासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥ ५२ ॥

बुद्धी तुझी ही बहुलिंत[1] झाली
अज्ञानअब्धींत[2] बुडून गेली ।
त्याच्यांतुनी पार निघेल जेव्हां
वैराग्य तूतें उपजेल तेव्हां ॥ ५२ ॥

श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चला ॥
समाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि ॥ ५३ ॥

बुद्धीस मोह व्यवहार घाली
तेणेंच ती भ्रांतिमधें बुडाली ।
शांती समाधींत[3] घडेल तीसी
तेव्हांच तूं योगपदासिं जासी ॥ ५३ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशव ॥
स्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत व्रजेत किम् ॥ ५४ ॥

अर्जुन—

श्लोक (भुजंगप्रयात).

समाधींत योगी कसा काय राहे ?
कसा तो असे बोलणें काय आहे ?।
जगीं वागतो कोणत्या तो रितीनें
सख्या सांग ऐकूं तरी त्वन्मुखानें ॥ ५४ ॥

---

१ मळली. २ अज्ञानसागरांत. ३ निर्गुणसमाधीमध्यें.

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

प्रजहाति यदा कामान्सर्वान्पार्थ मनोगतान् ॥
आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥ ५५ ॥

भगवान्—

श्लोक (इंद्रवज्रा).

जो पापसंकल्प समस्त सोडी
आत्मस्वरूपीं[2] बहु ज्यास गोडी ।
तेथें सदा जो बहु सौख्य भोगी[3]
पार्था तयाला ह्मणतात योगी ॥ ५५ ॥

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः ॥
वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ ५६ ॥

दुःखामुळें होत नसे उदास
इच्छा सुखाची तिळ ही न ज्यास ।
जो क्रोधकामाविरहीतं[4] जाण
योगी असा तोच मनांत आण ॥ ५६ ॥

यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ॥
नाभिनंदति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ५७ ॥

कोठेंच सक्ती तिळमात्र नाहीं
दुःखस्थितीला न विटेचं[5] पाहीं ।
शुभाशुभा वाईट जो ह्मणे न
योगी असा तोच सदैव मान ॥ ५७ ॥

---

१ बेत. २ समाधीमध्यें. ३ भोगतो. ४ निराळा. ५ कंटाळत नाहीं.

यदा संहरते चायं कूर्मोऽगानीव सर्वशः ॥
इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ५८ ॥

सर्वेंद्रियें निग्रहितेकरूनी[1]
काढीतसे जो विषयांवरूनी ।
आंकर्षितें[2] कांसव जेवि नित्य
योगी तयाला ह्मणतात सत्य ॥ ५८ ॥

विषया विनिवर्तंते निराहारस्य देहिनः ॥
रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥ ५९ ॥

हटें व्रतें जे जन पाळतात
ते भोगिती भोगं[3] न या जगांत ।
ही भोगइच्छा न सुटे तयास
राहे न ती ब्रह्म कळे जयास ॥ ५९ ॥

यततो ह्यपि कौंतेय पुरुषस्य विपश्चितः ॥
इंद्रियाणि प्रमाथीनि हरंति प्रसभं मनः ॥ ६० ॥

श्लोक (उपेंद्रवज्रा).

प्रयत्नें दमूं[4] लागतो इंद्रियांसें[5]
तईं ज्ञानिया फार होती अयास ।
पहा अर्जुना इंद्रियें ह्या जगांत
बळानें मना निश्चयें ओढितात ॥ ६० ॥

---

१ निग्रहानें. २ ओढून घेतें. ३ सुखें. ४ आवरूं लागतो. ५ इंद्रियांना.

तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्परः ॥
वशे हि यस्येंद्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ६१ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

ऐशांसही जो अवरून घेतो
आत्मस्वरूपीं च सदा रहातो ।
स्वाधीन ज्याच्या सकलेंद्रियें हीं
योगी खरा तोच मनांत पाहीं ॥ ६१ ॥

ध्यायतो विषयान्पुंसः संगस्तेषूपजायते ॥
संगात्संजायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥ ६२ ॥

चिंती मनीं जो विषयांस नित्य
त्या भोगइच्छा उपजेल सत्य ।
इच्छेमुळें काम उठे मनांत
तो तृप्त नोहे तरि क्रोध येत ॥ ६२ ॥

क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः ॥
स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥ ६३ ॥

क्रोधामुळें मोह मनांत येतो
तेणें स्मृतीला मग भ्रंश[1] होतो ।
स्मृतिभ्रमें बुद्धि लयास जाते
मूढत्व[2] तेणें मग प्राप्त होतें ॥ ६३ ॥

---

१ चंचलता. २ मूर्खपणा.

रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिंद्रियैश्चरन् ॥
आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति ॥ ६४ ॥

हीं इंद्रियें वश्यं[1] जया नराला
जो राग[2] कीं द्वेषहि मुक्त झाला ।
ब्रह्मांत जो लीन[3] धरूनि नाद[4]
तो सर्वभावें[5] मिळवी प्रसाद ॥ ६४ ॥

प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायते ॥
प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते ॥ ॥ ६५ ॥

दुःखें प्रसादें विलयास जातीं
प्रसन्न होतें मन ये प्रशांती ।
कीं तोच शांती चिरकाळ भोगी
प्रसन्न ज्याचें मन तोचि योगी ॥ ६५ ॥

नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना ॥
न चाभावयतः शांतिरशांतस्य कुतः सुखम् ॥ ६६ ॥

अज्ञांस बुद्धी विजया नसेच
अर्थात एकाग्र नसे तसाच ।
एकाग्रते वीण मिळे न शांति
शांतीविणें कोठुन सौख्यप्राप्ती ? ॥ ६६ ॥

---

१ स्वाधीन. २ प्रीति. ३ तल्लीन. ४ छंद. ५ प्रकारानें.

इंद्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते ॥
तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवांभसि ॥ ६७ ॥

कर्मेंद्रियें आचरितात जेव्हां
जो आवरीना जन चित्त तेव्हां ।
बुद्धी तयाची भडके जगांत
वारा जसा नांव जलांत नेत ॥ ६७ ॥

तस्माद्यस्य महाबाहो निगृहीतानि सर्वशः ॥
इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ ६८ ॥

ह्या कारणें आण असें मनांत
बुद्धीबळें जो मन आवरीत ।
ह्या इंद्रियांपासुन जाण वेगीं
तो जाण निःसंशय सत्य योगी ॥ ६८ ॥

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ॥
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥ ६९ ॥

श्लोक (चामर).

सर्व जीव जेधवां निजून राहती सदा
आत्मसंयमी पहा सदैव जागतो तदा ।
जेधवां समग्र लोक जागती जगावरी
आत्मसंयमी[1] खुशाल झोंप घेत अंतरीं* ॥ ६९ ॥

---

१ आत्मसंयमन करणारा. * भावार्थ हा कीं, लोक ज्याविषयीं निद्रिस्त असतात, त्याविषयीं तो जागृत असतो, व लोक ज्याविषयीं जागृत असतात त्याची आत्मसंयम्यास गरज नसते; म्हणजे तो निद्रिस्ताप्रमाणें असतो.

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रविशंति यद्वत् ॥
तद्वत्कामा यं प्रविशंति सर्वे स शांतिमाप्नोति न कामकामी ॥७०॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

इच्छा मनीं उद्भवतात कोटी
घेतो नद्या सागर जेवि पोटीं ।
तेवी जयामाजि जिरून जाती
प्रत्यक्ष तो निर्मल योगमूर्ती ॥ ७० ॥

विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्चरति निःस्पृहः ॥
निर्ममो निरहंकारः स शांतिमधिगच्छति ॥ ७१ ॥

निरिच्छ होऊन जगांत सत्य
टाकी फलेच्छा करि कर्म नित्य ।
वागे जगीं जो अभिमानहीन
होईल तो ब्रह्मपदींच लीन ॥ ७१ ॥

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ॥
स्थित्वास्यामंतकालेऽपि ब्रह्म निर्वाणमृच्छति ॥ ७२ ॥

ब्राह्मी स्थिती ही मिळते जयाला
तो मोह पावेल पुन्हा कशाला ? ।
राहे स्थिती ही जरि अंतकाळीं
ब्रह्मास तो योग्यच भाग्यशाली ॥ ७२ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे सांख्ययोगो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

दुसरा अध्याय समाप्त.

ह्या अ० सांख्याचा विचार आहे म्हणून यास "सांख्ययोग" असें नांव आहे.

॥ अथ तृतीयाध्यायः प्रारभ्यते ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन ॥
तत्किं कर्मणि घोरे मां नियोजयसि केशव ॥ १ ॥

अर्जुन—

श्लोक (इंद्रवज्रा).

कर्माहुनी ज्ञान अगांध फार
ऐसा तुवां सांगितला विचार ।
या घोर कर्मी तरि सांग आतां
कां योजितोसी मज लोकताता ॥ १ ॥

व्यामिश्रेणेव वाक्येन बुद्धिं मोहयसीव मे ॥
तदेकं वद निश्चित्य येन श्रेयोऽहमाप्नुयाम् ॥ २ ॥

संदिग्ध[2] वाक्यें वदसी दयाळा
बुद्धीस तेणें भ्रममात्र झाला ।
निश्चित बुद्धी तरि वा मुरारी[3]
सांगें मला एकच सौख्यकारी ॥ २ ॥

---

१ मोठें. २ संशयित. ३ श्रीकृष्ण.

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

लोकेऽस्मिन्द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयानघ ॥
ज्ञानयोगेन सांख्यानां कर्मयोगेन योगिनाम् ॥ ३ ॥

भगवान्—

आधींच दोन्ही कथिले सुमार्ग
ज्ञान्यास तो योग्यचं ज्ञानमार्ग ।
निष्कामकर्मी पथ अन्य जाण
तो योग्य योग्यास मनांत आण ॥ ३ ॥

न कर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ॥
न च संन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ॥ ४ ॥

कर्मास आरंभ जरी न केला
मोक्षास तो योग्य तरी न झाला ।
जो स्वस्वकर्मासि उगाच टाकी
कल्याण पावे नच सत्य तो कीं ॥ ४ ॥

नहि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ॥
कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥ ५ ॥

केल्याविना कर्म कुणी न राही
विश्रांति कोणा क्षण एक नाहीं ।
ज्यांच्या जसें येत असे मनांत
तैसे स्वभावा सम वर्ततात ॥ ५ ॥

---

१ निरिच्छ. २ वागतात.

कर्मेंद्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ॥
इंद्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ॥ ६ ॥

बाहेर ढोंगें विषयांस वारी
चित्तांत चाले जपमाळ सारी ।
तो मूर्ख ढोंगी मुकला[1] विवेक[2]
दांभीक[3] त्याला ह्मणतात लोक ॥ ६ ॥

यस्त्विंद्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ॥
कर्मेंद्रियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ॥ ७ ॥

श्लोक (उपजाति).

करूनियां निग्रह[4] सर्व चित्त
कर्मेंद्रियांनीं[5] करवीत कृत्य ।
धरी न आशा मनिं तत्फळाची[6]
तो श्रेष्ठ जाणे नर सव्यसाची ॥ ७ ॥

नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ॥
शरीरयात्राऽपि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्मणः ॥ ८ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

आवश्य कर्में अचरी यथेष्ट
कीं कर्म त्यागाहुंनि[7] कर्म श्रेष्ठ ।
केल्याविना स्वल्पहि कर्म कांहीं
हा देह संरक्षण होत नाहीं ॥ ८ ॥

---

१ सुटला. २ विचार. ३ ढोंगी. ४ आवरून. ५ इंद्रियांकडून. ६ त्याच्या फलाची. ७ कर्म सोडून देण्यापेक्षां.

यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबंधनः ॥
तदर्थं कर्म कौंतेय मुक्तसंगः समाचर ॥ ९ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

तसा आणखी एक आहे उपाय
तया आचराया नसे प्रत्यवाय ।
फलेच्छा अधीं पूर्ण यज्ञार्थ[2] सोडी
करी कर्म जें शीघ्र मोक्षास जोडी ॥ ९ ॥

सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः ॥
अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्टकामधुक् ॥ १० ॥

श्लोक (वसंततिलका).

लोकांबरोबरच हे सुरयज्ञ[3] पार्था
निर्मून काय वदला तइं सृष्टिकर्त्ता[4] ।
वृद्धी[5] करा सुजनहो किति गूण वानू
म्यां ही तुह्मांस दिधली जणुं कामधेनू[6] ॥ १० ॥

देवान्भावयतानेन ते देवा भावयंतु वः ॥
परस्परं भावयंतः श्रेयः परमवाप्स्यथ ॥ ११ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

देवांस यज्ञेंकरुनी भजावें[7]
प्रसन्न होती तरि ते स्वभावें ।
परस्परें ह्यांतच सौख्य होय
कल्याणकारी उघडा उपाय ॥ ११ ॥

---

१ हरकत. २ परमेश्वराप्रीत्यर्थ. ३ देवाप्रीत्यर्थ यज्ञ. ४ ब्रह्मदेव. ५ वाढवा. ६ हे कामधेनूप्रमाणें इच्छित फलें देणारे आहेत. ७ यज्ञाच्या मुखानें.

इष्टान्भोगान्हि वो देवा दास्यंते यज्ञभाविताः ॥
तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुंक्ते स्तेन एव सः ॥ १२ ॥

देवांस यज्ञें जन अर्पिताती
त्यां देव इच्छाफल-भोग देती ।
खातो न देतां उपकारि देवां
कृतघ्न तो चोर खरा ह्मणावा ॥ १२ ॥

यज्ञशिष्टाशिनः संतो मुच्यंते सर्वकिल्बिषैः ॥
भुंजते ते त्वघं पापा ये पचंत्यात्मकारणात् ॥ १३ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

जे यज्ञशेषें अवघें जन नित्य खाती
ते पापमुक्त नर मोक्षपदासि जाती ।
जो स्वोदरार्थ शिजवून नवान्न खातो
तो पाप खाउनि बळें नरकासि जातो॥ १३॥

अन्नाद्भवंति भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः ॥
यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥ १४ ॥

श्लोक (शालिनी).

प्राणी अन्नापासुनी जन्मताती
पर्जन्यानें अन्ननिष्पत्ति होती ।
यज्ञानें तो सर्व पर्जन्य येई
तैसा कर्मापासुनी यज्ञ होई ॥ १४ ॥

---

१ सुखें. २ उपकार करणाऱ्या. ३ केलेले उपकार न. जाणणारा. ४ यज्ञाचें अवशिष्ट. ५ आपल्याच पोटासाठीं.

कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् ॥
तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितम् ॥ १५ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

वेदाकडोनी निघतात कर्मे
कीं अक्षरांपासुन वेदमर्मे ।
ह्याकारणें व्याप्त करी जगातें
यज्ञांत तें ब्रह्म सदा रहातें ॥ १५ ॥

एवं प्रवर्तितं चक्रं नानुवर्तयतीह यः ॥
अघायुरिंद्रियारामो मोघं पार्थ स जीवति ॥ १६ ॥

जें चालतें चक्र परंपरा हें
जो चालवीना जन पाप लाहे ।
तो पाप आयुष्य उगाच वाहे
जो इंद्रियां आधिन नित्य राहे ॥ १६ ॥

यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ॥
आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥ १७ ॥

आत्मत्व ज्याला कळण्यांत आलें
कीं रंगुनी चित्त तयांत गेलें ।
आत्मत्वयोगें बहु तुष्ट झाला
कांहीं नसे कारण कर्म त्याला ॥ १७ ॥

---

१ ब्यास नाश नाहीं तें. २ पुरातन. ३ पाप जोडतो. ४ आपण कोण हें. ५ कर्मानें तो बद्ध होत नाहीं.

नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृतेनेह कश्चन ॥
न चास्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥ १८ ॥

कर्मीं तयाला फळ हें नसेच
जाणें अकर्मास फळें तसेंच ।
जो सर्वभूतीं फलसक्ति सोडी
तो मुक्त होऊन कृतार्थ जोडी ॥ १८ ॥

तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म समाचर ॥
असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पूरुषः ॥ १९ ॥

कर्तव्य कर्मं ह्मणुनी करावीं
निष्काम कर्मीं जनिं आचरावीं ।
आसक्त कर्मीं जन जो न होय
तो निश्चयें ब्रह्मपदासि जाय ॥ १९ ॥

कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः ॥
लोकसंग्रहमेवापि संपश्यन्कर्तुमर्हसि ॥ २० ॥

कर्मीं करूनी जनकादि राजे
बा पावले सिद्धिस याचि तेजें[1] ॥
लोकार्थ[2] कर्मीं करितात श्रेष्ठ
ह्याकारणें तूं करिं कर्म इष्ट ॥ २० ॥

---

१ निष्कर्माच्या तेजानें. २ लोकांसाठीं.

यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ॥
स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्त्तते ॥ २१ ॥

लोकीं जसे चालति मोठमोठे
जातात कीं अन्यहि त्याच वाटे ।
कीं शास्त्र जें ते ठरवून देती
त्या त्या परी सर्वच वागताती ॥ २१ ॥

न मे पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किंचन ॥
नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त्त एव च कर्मणि ॥ २२ ॥

मातें त्रिलोकांत उणें न कांहीं
कर्तव्य पार्था तिळमात्र नाहीं ।
इच्छीत नाहीं जरि स्वल्प बा मी
लोकानुसारें[2] तरि वागतों मी ॥ २२ ॥

यदि ह्यहं न वर्त्तेयं जातु कर्मण्यतंद्रितः ॥
मम वर्त्मानुवर्तंते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ २३ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

निरालस्यपंथें जरी मीच नित्य
प्रवर्तेन कर्मीं जगामाजि सत्य ।
तरी सर्व हे लोक माझ्याच मार्गें
पहा शीघ्र येतील तैशाच मार्गें ॥ २३ ॥

---

१ नियम. २ लोकांप्रमाणें.

उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म चेदहम् ॥
संकरस्य च कर्त्ता स्यामुपहन्यामिमाः प्रजाः ॥ २४ ॥

जरी कर्म मीं नाचरीलें यथेष्ट
तरी लोक हे सर्व होतील भ्रष्ट ।
करूं अन्यधर्मैं जरी तेंच कृत्य
तरी ह्या प्रजा भ्रष्ट होतील सत्य ॥ २४ ॥

सक्ताः कर्मण्यविद्वांसो यथा कुर्वंति भारत ॥
कुर्याद्विद्वांस्तथासक्तश्चिकीर्षुर्लोकसंग्रहम् ॥ २५ ॥

श्लोक (शिखरिणी).

अडाणी जे प्राणी सकलभुवनीं कर्म करिती
फलाशेच्या पाशा मनिं धरुनि नाशास मिळती ।
ह्मणोनीयां ज्ञानी फलेंविफल मानी सम मनीं
करी कर्मैं धर्मैं शुभअशुभ वेंमैं समजुनी ॥ २५ ॥

न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसंगिनाम् ॥
जोषयेत्सर्वकर्माणि विद्वान्युक्तः समाचरन् ॥ २६ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

पाडूं नये भ्रांतिमधें कुणाला
अज्ञान वा कर्मठ लोक त्याला ।
बुद्ध्याच त्यांच्याकडुनी करावें
आवश्य उत्तेजन त्यांस द्यावें ॥ २६ ॥

---

१ लोक. २ सिद्धि किंवा असिद्धि. ३ मर्मैं.

प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः ॥
अहंकारविमूढात्मा कर्त्ताहमिति मन्यते ॥ २७ ॥

मायागुणांनीं[1] घडतात कर्में
सुज्ञांस बा हीं कळतात मर्में ।
गर्विष्ठ कर्ता ह्मणतो स्वता मी
तो मूर्ख आहेच प्रसिद्ध नामीं ॥ २७ ॥

तत्ववित्तु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः ॥
गुणा गुणेषु वर्तंत इति मत्वा न सज्जते ॥ २८ ॥

मायागुणें मूर्ख भुलूनि जातो
पार्था फलासक्त ह्मणोनि होतो ।
ज्ञान्यास बापा कधिं हें न साहे[2]
निष्कामकर्मीं ह्मणुनीच राहे ॥ २८ ॥

प्रकृतेर्गुणसंमूढाः सज्जंते गुणकर्मसु ॥
तानकृत्स्नविदो मंदान्कृत्स्नविन्न विचालयेत् ॥ २९ ॥

मायागुणानें विषयांत सक्त
करूं नये त्यां सुजनें विभक्त[3] ।
मूर्खांस ऐशा खवळूं न द्यावें
वाटेस त्यांच्या सुजनें न जावें ॥ २९ ॥

---

१ मोहामुळें. २ मान्य होत नाहीं. ३ निराळा.

मयि सर्वाणि कर्माणि संन्यस्याध्यात्मचेतसा ॥
निराशीर्निर्ममो भूत्वा युद्धयस्व विगतज्वरः ॥ ३० ॥

तूं शांतचित्तें मज सर्व कर्मे ॥
अर्पी निरिच्छेवरच्याच धर्मे ।
सोडोनि आतां भय शोक दोनी
युद्धास हो सिद्ध नरा उठोनी ॥ ३० ॥

ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठंति मानवाः ॥
श्रद्धावंतोऽनसूयंतो मुच्यंते तेऽपि कर्मभिः ॥ ३१ ॥

माझें असें हें मत नित्य जाण
जे लोक चित्तीं धरिती प्रमाण ।
जे एकनिष्ठें[1] जन आचरीती
कर्मांतुनी ते नर मुक्त होती ॥ ३१ ॥

ये त्वेतदभ्यसूयंतो नानुतिष्ठंति मे मतम् ॥
सर्वज्ञानविमूढांस्तान्विद्धि नष्टानचेतसः ॥ ३२ ॥

आरोपुनी दोष मतावरी या
स्वीकार याचा करिती न वांया ।
त्याला क्षणावें बहुशून्यबुद्धी
जाणेल तोही मिळवील सिद्धी ॥ ३२ ॥

---

१ एकनिष्ठेनें.

सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ॥
प्रकृतिं यांति भूतानि निग्रहः किं करिष्यति ॥ ३३ ॥

श्लोक (शालिनी).

ज्ञानी ही तो पूर्वसंस्कारयोगें
माये ऐसा अर्जुना जाण वागे ।
प्राणी मायाधीन[1] सर्वांस ठावें,
कैसें तेथें निग्रहें[2] बा करावें !! ॥ ३३ ॥

इंद्रियस्येंद्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ॥
तयोर्न वशमागच्छेत्तौ ह्यस्य परिपंथिनौ ॥ ३४ ॥

श्लोक (स्रग्धरा).

प्रीती गोडावरीही धरिति बहु[3] गमे थोरवी त्यांत मोटी
जें जें वाईट आहे झडकरि करिती इंद्रियें द्वेष पोटीं
हा राग[4] द्वेष दोन्ही प्रखरतर[5] रिपू झोंबती फार ठावे[6]
ह्यासाठीं सुज्ञलोकीं कधिं न वशतया धैर्य टाकूनि व्हावें

श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ॥
स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥ ३५ ॥

कैसाही धर्म झाला तरि मनिं समजे आपुला तोच मोठा । अन्यांचा योग्य[7] आहे ह्मणुनि अचरितां फार होईल तोटा ॥ गेला स्वप्राण वेळीं जरि तरि बरवा आपुल्या धर्म काजीं[8] । बाबा धर्मी पराच्या भय बहु असतें सत्य हें शूर गाजी ॥ ३५ ॥

---

१ मायेच्या स्वाधीन. २ निग्रहानें. ३ प्रीति. ४ कडक. ५ माहित आहेत. ६ चांगला. ७ कामामध्यें. ८ दुसऱ्याच्या.

॥ अर्जुन उवाच ॥

अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः ॥
अनिच्छन्नपि वार्ष्णेय बलादिव नियोजितः ॥ ३६ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

प्रेरीतसे कोण जिवास बापा
हा जो बळानें करवीत पापा ।
चित्तांत इच्छा अगदीं नसून
हा कोण हट्टें करवी झटून ॥ ३६ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ॥
महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥ ३७ ॥

भगवान्—

हा काम हा क्रोधही फार दुष्ट
रजोगुणें[2] उद्भवला बलिष्ठ ।
खादाड मोठा बहु पापकारी
शत्रू महा हा जननाशकारी ॥ ३७ ॥

धूमेनाव्रियते वह्निर्यथाऽऽदर्शो मलेन च ॥
यथोल्बेनाऽऽवृतो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् ॥ ३८ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

धुरानें जसा अग्नि वेष्टून जातो
मळानें जसा आरसा व्याप्त होतो ।
जसें झांकितें नाळ[3] गर्भास नित्य
तसा काम हा झांकि सर्वांस सत्य ॥३८॥

---

१ इच्छा. २ रजापासून उत्पन्न झाला आहे. ३ गर्भाभोंवतीं असणारें वेष्टण.

आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनो नित्यवैरिणा ॥
कामरूपेण कौंतेय दुष्पूरेणानलेन च ॥ ३९ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

वा व्यापिलें ज्ञान समग्र यानें
ज्ञानीजनांचा अरि जो गुणानें ।
नानाप्रकारें अणितोच शीर्ण
कामाग्नि[2] हा जाण महा कठीण ॥ ३९ ॥

इंद्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ॥
एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम् ॥ ४० ॥

देहांत बुद्धी मन इंद्रियें हीं
संपादुनी[3] काम तयांत राही ।
त्यांच्या कडोनी भुलवूनि प्राणी
हा ज्ञान वेष्टून[4] भ्रमांत आणी ॥ ४० ॥

तस्मात्त्वमिंद्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ॥
पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥ ४१ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

अशाकारणें इंद्रियें जिंक आधीं[5]
तईं[6] अर्जुना नाशती ह्या उपाधी[7] ।
महाज्ञाननाशासि जो सर्वमूळ
अधीं त्यास काढी खणूनी समूळ[7] ॥ ४१ ॥

---

१ त्रास. २ हा इच्छारूप अग्नि. ३ यांत मिळून. ४ ज्ञानास आटोक्यांत धरून. ५ प्रथम. ६ संकटें. ७ मूळापासून.

इंद्रियाणि पराण्याहुरिंद्रियेभ्यः परं मनः ॥
मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥ ४२ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

हीं इंद्रियें बा विषयांत श्रेष्ठ
त्याहूनि आहे मन हें वरिष्ठ ।
बुद्धी मनाहून बहूत थोर
आत्मा तिच्याहून अगाध फार ॥ ४२ ॥

एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्यात्मानमात्मना ॥
जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥ ४३ ॥

आत्मा असा थोर मनांत आण
त्याच्या स्वरूपास मनांत जाण ।
कामारि हा दुष्ट त्वरीत जिंकी
आहे तुला हें नर सांगणें कीं ॥ ४३ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

तिसरा अध्याय समाप्त.

या अध्यायांत कर्माचा विचार असल्यामुळें यास "कर्मयोग" असें नांव आहे.

---

१ हा इच्छारूप शत्रु.

॥ अथ चतुर्थोऽध्यायः प्रारभ्यते ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ॥
विवस्वान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत ॥ १ ॥

भगवान् अर्जुनास ह्मणतात.

श्लोक (इंद्रवज्रा).

जो बोलिलों योग अनादि त्याला
सूर्यास मी पूर्विंच सांगिजेला ।
त्यानें मनूला[1] कथिला क्रमानें
इक्ष्वाकुला[2] सांगितला मनूनें ॥ १ ॥

एवं परंपराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ॥
स कालेनेह महता योगो नष्टः परंतप ॥ २ ॥

परंपरेनें कथण्यांत आला
राजर्षिंनीं पूर्विंच जाणिजेला ।
ऋषीजनांला बहु मान्य झाला
कालेंकरूनी विलयासं[3] गेला ॥ २ ॥

स एवायं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः ॥
भक्तोऽसि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम् ॥ ३ ॥

आतां तुला म्यां कथिलाहि तोच
आला जसा चालत बा तसाच ।
सांगीतलें तूं प्रियभक्तराज
ह्याकारणें तूज रहस्यं[4] आज ॥ ३ ॥

---

१ विशेष नाम. २ विशेष नाम एका राजाचें. ३ अस्तास गेला. ४ गुह्य.

॥ अर्जुन उवाच ॥

अपरं भवतो जन्म परं जन्म विवस्वतः ॥
कथमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति ॥ ४ ॥

अर्जुन–

आलीकडे जन्म तुझें दिसे हें
भानू अनादी उघडेंच आहे ।
सांगीतला योग कसा तयाला
हें स्पष्ट सांगें तरि बा दयाळा ॥ ४ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन ॥
तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परंतप ॥ ५ ॥

भगवान्–

म्यां घेतले जन्म अनंत बापा[1]
झाले तुझेही बहु शत्रुतापा[2] ।
हें ईशतत्त्वें[3] समजे मला तें
जीवत्त्वेंयोगें[4] नकळे तुला तें ॥ ५ ॥

अजोऽपि सन्नव्ययात्मा भूतानामीश्वरोऽपि सन् ॥
प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय संभवाम्यात्ममायया ॥ ६ ॥

मातें कधीं नाश न जन्म साचा
स्वामी असें मीच चराचराचा[5] ॥
माझीच माया गुतवूनि[6] घेतों
माझाच मी घेउन जन्म येतों ॥ ६ ॥

---

१ अर्जुना. २ शत्रूस ताप देणाऱ्या. ३ मी परमेश्वर असल्यानें. ४ तूं मनुष्य असल्यानें. ५ स्थावरजंगमाचा. ६ वेष्टून.

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ॥
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदाऽऽत्मानं सृजाम्यहम् ॥ ७ ॥

अस्तासि जातो जगतांत धर्म
वृद्धीस येतो सगळा अधर्म ।
सृष्टीमध्यें गोंधळ सर्व होतो
मी त्याच वेळीं अवतार[1] घेतों ॥ ७ ॥

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ॥
धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥ ८ ॥

तारावया सज्जन साधुवृंद[2]
मारावया दुर्जन गर्वधुंद[3] ।
स्थापावया धर्म पुन्हां जगांत
मी जन्म घेतोंच युगायुगांत ॥ ८ ॥

जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः ॥
त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ॥ ९ ॥

मज्जन्मलीला[4] बहु दिव्य[5] पाही
मृत्यू अणी जन्म न जाणिल्या ही[6] ।
जाणील जो टाकुनि देह रूपा
पावेल तो सत्वर मत्स्वरूपा ॥ ९ ॥

---

१ सगुणरूप. २ साधूंचे समुदाय. ३ गर्वानें अंध झालेले. ४ चरित्र. ५ विलक्षण. ६ ती समजल्यावर जन्म मृत्यु नाहीं.

वीतरागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः ॥
बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः ॥ १० ॥

हा काम टाकूनच क्रोध भीती
माझाच जे आश्रय आदरीती ।
माझ्या प्रसादें मिळवून ज्ञान
ते मत्स्वरूपीं मिळतात जाण ॥ १० ॥

ये यथा मां प्रपद्यंते तांस्तथैव भजाम्यहम् ॥
मम वर्त्मानुवर्तंते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ ११ ॥

जे ज्याप्रमाणें भजतात मातें
मी त्याप्रमाणें भजतों तयांतें ।
हें अर्जुना तूं जगतांत पाहें
माझ्याच मार्गें जन वागताहे ॥ ११ ॥

कांक्षंतः कर्मणां सिद्धिं यजंत इह देवताः ॥
क्षिप्रं हि मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ॥ १२ ॥

सिद्धीच चित्तीं धरुनी सदैव
जे पूजिती सादर अन्य देव ।
ह्या मृत्युलोकीं तरि कर्मयोगें
त्या सर्व सिद्धी फळतात वेगें ॥ १२ ॥

चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ॥
तस्य कर्त्तारमपि मां विद्ध्यकर्त्तारमव्ययम् ॥ १३ ॥

श्लोक (स्रग्धरा).

केले निर्माण पार्था सकल जगभरीं वर्ण हे चार मीच
कर्माच्या दग्विभागें गुणअवगुण हे पाहुनी उंच नीच
त्यांचा कर्त्ता खरा मी जरि तरिच पहा सत्य कर्त्ताहि
नाहीं । मी कोणा लिप्त नाहीं ह्मणुनि मज नरा नाशही
सत्य नाहीं ॥ १३ ॥

न मां कर्माणि लिंपंति न मे कर्मफले स्पृहा ॥
इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बद्ध्यते ॥ १४ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

कर्मे न पार्था मज लिप्त कर्तीं
इच्छी कधीं मी नच कर्मप्राप्ती ।
हें तत्त्व जो कां स्वमनांत पाहे
तो कर्मबंधांतुन मुक्त आहे ॥ १४ ॥

एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः ॥
कुरु कर्मैव तस्मात्त्वं पूर्वैः पूर्वतरं कृतम् ॥ १५ ॥

श्लोक (शालिनी).

जाणोनी हीं तत्त्व आणीक मर्मे
मोक्षार्थ्यांनीं आचरीलीं स्वकर्मे ।
ह्यासाठीं तूं वा करीं कर्म हेंच
केलें जें त्वत्पूर्वजांनीं तसेंच ॥ १५ ॥

---

१ ज्ञाती. २ तुझ्या वडिलांनीं.

किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः ॥
तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥ १६ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

ज्ञान्यासही होइल मोह जाण
कीं कर्म हें कोण अकर्म कोण ।
त्यांतील आतां कथितोंच हेतूं
तैं मुक्त होशी अशुभांतुनी तूं ॥ १६ ॥

कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः ॥
अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः ॥ १७ ॥

घेई नरा तें समजूनि कर्म
तैसेंच आहे कसलें विकर्म ।
घे जाणुनी सर्व खरीं अकर्मे
ज्यांचीं पहा फार कठीण मर्में ॥ १७ ॥

कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः ॥
स बुद्धिमान्मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ॥ १८ ॥

सत्कर्म मानी करुनी न केलें
दुष्कर्म मानी न करून केलें ।
तो थोर बुद्धी जगतांत श्रेष्ठ
कर्तव्यकर्ता जन तो वरिष्ठ ॥ १८ ॥

---

१ उद्देश.

यस्य सर्वे समारंभाः कामसंकल्पवर्जिताः ॥
ज्ञानाग्निदग्धकर्माणं तमाहुः पंडितं बुधाः ॥ १९ ॥

जो कामसंकल्प त्यजूनि सत्य
आरंभ कर्मांस करीत नित्य ।
ज्ञानाग्निनें जाळुनि सर्व कर्म
ज्ञाता खरा तो उघडेंच वर्म ॥ १९ ॥

त्यक्त्वा कर्मफलासंगं नित्यतृप्तो निराश्रयः ॥
कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव किंचित्करोति सः ॥ २० ॥

सोडी फलेच्छा करि कर्म नित्य
निराश्रयें नित्य मनांत तृप्त ।
कर्मीं करी सर्व जगीं प्रबुद्ध
मायेकडूनी मग तो न बद्ध ॥ २० ॥

निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ॥
शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥ २१ ॥

स्वाधीन ठेवून तनू मनास
परिग्रहाची[1] धरि तो न आस ।
शारीरमात्रें[2] करि कर्म नित्य
अर्थात तो होइल बंधमुक्त ॥ २१ ॥

---

१ दान मिळण्याची. २ देहमात्रेंकरून.

यदृच्छालाभसंतुष्टो द्वंद्वातीतो विमत्सरः ॥
समः सिद्धावसिद्धौ च कृत्वापि न निबद्ध्यते ॥ २२ ॥

जो लाभ हानी समतोल मानी
हेवा मनीं मत्सर ही न आणी ।
कीं कार्य होवो अथवा न हो कीं
ज्या एक तो बद्ध न होय लोकीं ॥ २२ ॥

गतसंगस्य मुक्तस्य ज्ञानावस्थितचेतसः ॥
यज्ञायाचरतः कर्म समग्रं प्रविलीयते ॥ २३ ॥

जो मुंक्त संगें अथवा विरक्त
आत्मस्वरूपीं धरि नित्य चित्त ।
यज्ञार्थ कृत्यें करि नित्य हातें
तत्कर्म सारेंच लयास जातें ॥ २३ ॥

ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ॥
ब्रह्मैव तेन गंतव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥ २४ ॥

हा अग्नि कर्ता हविं हेंच ब्रह्म
कीं होमद्रव्यें सगळेंच ब्रह्म ।
हें कर्महीं ब्रह्म असेंच मानी
जाईल तो ब्रह्मपदास ज्ञानी ॥ २४ ॥

---

१ जो आसक्त नाहीं. २ करून न केल्याप्रमाणें होतें. ३ तूप. ४ होमाचें साहित्य.

दैवमेवापरे यज्ञं योगिनः पर्युपासते ॥
ब्रह्माग्नावपरे यज्ञं यज्ञेनैवोपजुह्वति ॥ २५ ॥

कीं दैवयज्ञास धरूनि श्रेष्ठ
उपासितीं[2] तो किति एकनिष्ठ ।
हें ब्रह्म अग्नी धरुनी मनांत
तयांत ज्ञानी मन होमितात[3] ॥ २५ ॥

श्रोत्रादीनींद्रियाण्यन्ये संयमाग्निषु जुह्वति ॥
शब्दादीन्विषयानन्य इंद्रियाग्निषु जुह्वति ॥ २६ ॥

कोणी रहाती बहु संयमानें[4]
श्रोत्रेंद्रियें[5] जाळिति निग्रहानें ।
शब्दादिकांना किती जाळतात
ह्या इंद्रियीं यापरि वागतात ॥ २६ ॥

सर्वाणींद्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे ॥
आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्वति ज्ञानदीपिते ॥ २७ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

कोणी समाधि धरुनी करितात शोध
हीं इंद्रियें निजबळें करिती निरोध ।
ते चित्स्वरूप[6] सहजें अणितात ध्यानीं
हा आत्मनिग्रह असा करितात ज्ञानी ॥ २७ ॥

---

१ दैव हाच यज्ञ मानणारे ह्मणजे दैवावरच भरंवसा ठेवणारे. २ उपासना करतात. ३ जाळतात. ४ निग्रहानें. ५ कान जाळतात–ह्मणजे ऐकत नाहींत. ६ परब्रह्मस्वरूप.

द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथाऽपरे ॥
स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः ॥ २८ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

कोणी करीती जन द्रव्ययज्ञ
तैसा कुणी तापसनाम यज्ञ[1] ।
स्वाध्याय[2] वा थोरहि योगयज्ञ[3]
हे यत्नशाली[4] करितात यज्ञ ॥ २८ ॥

अपाने जुह्वति प्राणं प्राणेऽपानं तथाऽपरे ॥
प्राणापानगती रुद्ध्वा प्राणायामपरायणाः ॥ २९ ॥

श्लोक (शालिनी).

प्राणांतें या जाळिताती अपानीं[5]
अपानातें जाळिती आत्मप्राणीं ।
कोणी कोणी दोनिही रोधितात[6]ती
प्राणायामीं श्रेष्ठ त्यां बोलताती ॥ २९ ॥

अपरे नियताहाराः प्राणान्प्राणेषु जुह्वति ॥
सर्वेऽप्येते यज्ञविदो यज्ञक्षपितकल्मषाः ॥ ३० ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

कोणी अहारांत कमी करीती
प्राणांत हा प्राणहि जाळिताती ।
हे यज्ञवेत्ते हटयोगि[7] होती
यज्ञेंकरोनी परि मुक्त होती ॥ ३० ॥

---

१ तप. २ वेदपठण. ३ योग. ४ उद्योगी लोक. ५ अपान या नांवाचा एक वायू आहे त्यांत. ६ आटोपून धरतात. ७ शरीरास त्रास देऊन योगयत्न करणारे.

यज्ञशिष्टामृतभुजो यांति ब्रह्म सनातनम् ॥
नायं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कुतोऽन्यः कुरुसत्तम ॥ ३१ ॥

जे यज्ञशेषामृत हें पितात
ते ब्रह्मलोकाप्रत पावतात ।
अयज्ञ ते हा मुकतात लोक
कैंचा तयांना मग स्वर्गलोक ॥ ३१ ॥

एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ॥
कर्मजान्विद्धि तान्सर्वानेवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ॥ ३२ ॥

हे यज्ञ ऐसे बहु विस्तरानें
सांगीतले पूर्वींच बा विधीनें ।
विस्तारिलें कर्महि तेंच यज्ञ
जाणेल तो मुक्त[१] खराच सुज्ञ[२] ॥ ३२ ॥

श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञः परंतप ॥
सर्वं कर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ॥ ३३ ॥

सांगीतला जो तुज द्रव्ययज्ञ[३]
त्याहून हा श्रेष्ठच ज्ञानयज्ञ[४] ।
ज्ञानामध्यें हींच अपूर्व[५] मर्मे
कीं संपती त्यांत समग्र कर्मे ॥ ३३ ॥

---

१ तोच मोक्षास जाईल. २ तोच शहाणा. ३ कोणी द्रव्यदान करणें हाच यज्ञ समजतात. ४ कोणी ज्ञान हाच यज्ञ समजतात. ५ विलक्षण.

तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया ॥
उपदेक्ष्यंति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ३४ ॥

जैं प्रश्न संतांस करूनि भावें[1]
पादारविंदीं[2] बहु लीन[3] व्हावें ।
तेव्हांच तूतें उपदेशितील
ज्ञानीच बोधामृत पाजितील ॥ ३४ ॥

यज्ज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पांडव ॥
येन भूतान्यशेषेण द्रक्ष्यस्यात्मन्यथो मयि ॥ ३५ ॥

ऐसें तुला ज्ञान मिळेल जेव्हां
जाईल हा मोह समग्र तेव्हां ।
तूं भूतमात्रीं[4] मन ठेविशील
आत्मस्वरूपा तरि पाहशील ॥ ३५ ॥

अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ॥
सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं संतरिष्यसि ॥ ३६ ॥

पार्था जरी तूं असशील पापी
पाप्यांत मोठा अससी तथापी ।
ही ज्ञाननौका उतरील पार
पार्था तुझा पापसमुद्र थोर ॥ ३६ ॥

---

१ भक्तीनें. २ पदकमलाचे ठाईं. ३ नम्र. ४ प्राणीमात्रावर.

यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन ॥
ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते तथा ॥ ३७ ॥

श्लोक (उपेंद्रवज्रा).

जईं अग्नि चेतून जातो अपार
तईं भस्म होतो जसा काष्ठभार ।
तसा ज्ञानअग्नी करी भस्म कर्मे
पुरीं ठाउकीं सज्जना हींच मर्मे ॥ ३७ ॥

नहि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ॥
तत्स्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विंदति ॥ ३८ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

ज्ञानापरी शुद्ध नसेच कांहीं
धुंडून साऱ्या जगतांत पाहीं ।
तें ज्ञान ज्ञानी बहु योगयत्नें
कालें करोनी मिळवी प्रयत्नें ॥ ३८ ॥

श्रद्धावाँल्लभते ज्ञानं तत्परः संयतेंद्रियः ।
ज्ञानं लब्ध्वा परां शांतिमचिरेणाधिगच्छति ॥ ३९ ॥

जो भक्तिभावें दृढ एकचित्त
जो इंद्रियें जिंकुन होय मुक्त ।
तो ज्ञान पावे विसरून भ्रांती
कीं पावतो सत्य सदैव शांति ॥ ३९ ॥

अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च संशयात्मा विनश्यति ॥
नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ॥ ४० ॥

जे संशयी वा नर भक्तिहीन
कीं अज्ञ तेही बुडती फसून ।
जो संशयी त्या नच सौख्य[1] कांहीं
हा लोक नाहीं परलोक नाहीं ॥ ४० ॥

योगसंन्यस्तकर्माणं ज्ञानसंछिन्नसंशयम् ॥
आत्मवंतं न कर्माणि निबध्नन्ति धनंजय ॥ ४१ ॥

संन्यास मोठा बहु कर्मयोगीं
ज्ञानें पहा संशय सर्व त्यागी ।
आत्मज्ञ तो योग असाच साधी
कीं कर्म त्याला न कधींच बांधी ॥ ४१ ॥

तस्मादज्ञानसंभूतं हृत्स्थं ज्ञानासिनात्मनः ॥
छित्त्वैनं संशयं योगमातिष्ठोत्तिष्ठ भारत ॥ ४२ ॥

याकारणें संशय जो निघाला
तूं ज्ञानरूपी[2]ङ्गें उडवीं तयाला ।
आतां उठें रे करि कर्म आजी
आहेस तूं शूर रणांत गाजी ॥ ४२ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ज्ञानयोगो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

चौथा अध्याय समाप्त.

ह्या अध्यायांत ज्ञानाचा विचार आहे म्हणून यास "ज्ञानयोग" असें नांव आहे.

---

१ सुख. २ ज्ञानरूप तरवारीनें.

॥ अथ पंचमोऽध्यायः प्रारभ्यते ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

संन्यासं कर्मणां कृष्ण पुनर्योगं च शंससि ॥
यच्छ्रेय एतयोरेकं तन्मे ब्रूहि सुनिश्चितम् ॥ १ ॥

अर्जुन—

श्लोक (इंद्रवज्रा).

वा कर्मसंन्यास वदूनि सांगं
त्वां वर्णिला मागुन कर्मयोग ।
दोहींत श्रेयस्कर कोण बापा
सांगून माझ्या करि दूर तापा ॥ १ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

संन्यासः कर्मयोगश्च निःश्रेयसकरावुभौ ॥
तयोस्तु कर्मसंन्यासात्कर्मयोगो विशिष्यते ॥ २ ॥

भगवान्—

संन्यासही कर्महि साध्यकारी
आहेत दोन्ही बहु सौख्यकारी ॥
विचारतोसी जरि कोण श्रेष्ठ
दोहींमधें कर्म असे वरिष्ठ ॥ २ ॥

---

१ संपूर्ण.

ज्ञेयः स नित्यसंन्यासी यो न द्वेष्टि न कांक्षति ॥
निर्द्वंद्वो हि महाबाहो सुखं बंधात्प्रमुच्यते ॥ ३ ॥

श्लोक (शालिनी).

संन्यासी तो वासनेला वरीना[1]
द्वेषातेंही मानसीं जो धरीना ।
झाला द्वंद्वांपासुनी[2] जो विरक्त
होतो बंधापासुनी तोच मुक्त ॥ ३ ॥

सांख्ययोगौ पृथग्बालाः प्रवदंति न पंडिताः ॥
एकमप्यास्थितः सम्यगुभयोर्विंदते फलम् ॥ ४ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

हा सांख्य हा योग दिसून येत
हा भेद मूर्खी नच पंडितांत ।
कांकीं तयांचें फल एक आहे
ऐसें मनीं पंडित तोचि पाहे ॥ ४ ॥

यत्सांख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते ॥
एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति ॥ ५ ॥

श्लोक (शालिनी).

कीं सांख्यांना स्थान जें प्राप्त होतें
योग्यांचेंही प्रस्थ तेथेंच जातें ।
सांख्या योगा पाहतो ऐक्यभावें
पार्था त्याला युक्तनेत्री[3] म्हणावें ॥ ५ ॥

---

१ स्वीकारीना. २ सुख, दुःख; मान, अपमान; शीत, उष्ण; इ० जोड्या. ३ डोळस.

संन्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्तुमयोगतः ॥
योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म न चिरेणाधिगच्छति ॥ ६ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

संन्यास हा दुर्लभ फार आहे
कर्माविणें निश्चित प्राप्त नोहे ।
कर्मानुषंगें जन जो रहातो
तो सत्वरी मोक्षपदासि जातो ॥ ६ ॥

योगयुक्तो विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेंद्रियः ॥
सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥ ७ ॥

कर्मे करूनी बहु शुद्धचित्त
आत्मा तयाचा बहु तुष्ट नित्य ।
जो इंद्रियें जिंकुन मुक्त संग
त्याला नसे बंधन हा प्रसंग ॥ ७ ॥

नैव किंचित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ॥
पश्यन्शृण्वन्स्पृशन्जिघ्रन्नश्नन्गच्छन्स्वपन्श्वसन् ॥ ८ ॥

भेटून ऐकून बघून सत्य
जेऊन जाऊन निजून नित्य ।
कीं वास घेऊनच मोक्षकामीं
जो श्वास सोडून ह्मणे न मी मी ॥ ८ ॥

---

१ कर्मानुरोधानें.

प्रलपन्विसृजन्गृण्हन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि ॥
इंद्रियाणींद्रियार्थेषु वर्तंत इति धारयन् ॥ ९ ॥

श्लोक (शालिनी).

देणें घेणें बोलणें दूर जाणें
कीं नेत्राची पापणी हालवीणें ।
आहे सारें इंद्रियांचेंच काम
ऐसें मानी सुज्ञ तो ज्ञानधाम[1] ॥ ९ ॥

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि संगं त्यक्त्वा करोति यः ॥
लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवांभसा ॥ १० ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

अर्पून ब्रह्मीं करि कर्म सांग
कर्मैं करी सोडुनि सर्व संग ।
निष्पाप आहे नर तो सुपात्र[2]
पाण्यांत राहे जणु पद्मपत्र[3] ॥ १० ॥

कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिंद्रियैरपि ॥
योगिनः कर्म कुर्वंति संगं त्यक्त्वाऽऽत्मशुद्धये ॥ ११ ॥

श्लोक (शालिनी).

देहानें वा बुद्धिनें वा मनानें
कर्मैं सारीं मात्र या इंद्रियानें ।
टाकोनीयां संग[4] सौख्यास पावे
हेतू हा कीं चित्त हें शुद्ध व्हावें ॥ ११ ॥

---

१ ज्ञानी. २ फार योग्य. ३ कमलाचें पान. ४ आसक्ति.

युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शांतिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ॥
अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबद्धयते ॥ १२ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

टाकूनियां कर्मफलास योगी
आत्मस्थितीनें चिरशांति भोगी ।
होवोनि राहे फलसक्त जो तो
अज्ञान कर्मास्तव बद्ध होतो ॥ १२ ॥

सर्वकर्माणि मनसा संन्यस्यास्ते सुखं वशी ॥
नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्न कारयन् ॥ १३ ॥

टाकूनि कर्मं रहतो मनानें
घेवोनि संन्यासच कौतुकानें ।
राहे नवद्वारपुरींत[1] देही
हस्तें करीना करवी न कांहीं ॥ १३ ॥

न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ॥
न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥ १४ ॥

श्लोक (शालिनी).

लोकाचें जें योग्य कर्तव्य कांहीं
त्यातें पार्था ईश निर्मीत नाहीं ।
केलें त्यानें हें फलाचें न भोग
आहे स्वाभावीक हा शुद्धयोग ॥ १४ ॥

---

१ नऊ आहेत दरवाजे ज्याला अशा देहनगरांत.

नादत्ते कस्यचित्पापं न चैव सुकृतं विभुः ॥
अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यंति जंतवः ॥ १५ ॥

कोणाच्याही पातका ईश नेघे
झोंबाडीना[1] पुण्यही फार वेगें ।
अज्ञानानें वेष्टिलें ज्ञान बारे
त्यांच्या योगें मोहती लोक सारे ॥ १५ ॥

ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः ॥
तेषामादित्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् ॥ १६ ॥

आत्मज्ञानें तत्त्व बिंबून[2] येतें
अज्ञानाचें बीज निर्मूळ होतें ।
भानू जैसा पूर्ण दैदीप्यमान
तैसें दावी आत्मरूपास ज्ञान ॥ १६ ॥

तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ॥
गच्छंत्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥ १७ ॥

ज्ञानामध्यें सर्व निष्ठा मती ही[3]
आत्मा गेला त्यांत रंगून पाहीं ।
ऐसे जे ते पावती मोक्ष बापा
ज्ञानाग्नीनें जाळुनी सर्व पापा ॥ १७ ॥

---

१ हिसकावून घेत नाहीं. २ कळून येतें. ३ ज्ञानामध्येंच निष्ठा, ज्ञानामध्येंच मती.

विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ॥
शुनि चैव श्वपाके च पंडिताः समदर्शिनः ॥ १८ ॥

विद्वानातें सद्गुणी माणसातें
विप्रातें वा धेनुतें कुंजरातें ।
श्वानातें कीं शुद्ध चांडाल[2] जाती[3]
ज्ञाते सर्वां सारखे पाहताती ॥ १८ ॥

इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः ॥
निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि ते स्थिताः ॥ १९ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

सर्वांत ज्याचें सम चित्त थारी[4]
स्वर्गस्थ तो कीं जरि देहधारी ।
तें ब्रह्म निर्दोष समान आहे
ह्मणूनि ब्रह्मीं जन तोच राहे ॥ १९ ॥

न प्रहृष्येत्प्रियं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् ॥
स्थिरबुद्धिरसंमूढो ब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थितः ॥ २० ॥

श्लोक (मंदाक्रांता).

हर्षेना जो प्रिय विषयही प्राप्त झाले तथापी
कष्टी नोहे हृदयकमळीं अप्रियें जो कदापी ।
ज्ञानी मोठा कुमतिजन तो बा नव्हे सत्य पाहे
ब्रह्मामध्यें सतत जन तो अर्जुना जाण राहे ॥ २० ॥

---

१ हत्तीला. २ अतिशूद्र. ३ जात. ४ रहातें.

बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विंदत्यात्मनि यत्सुखम् ॥
स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षय्यमश्नुते ॥ २१ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

जो बाह्य सौख्यास नसे च सक्त
आत्मस्वरूपींच सदैव तृप्त ।
तो ब्रह्मयोगी समजे महात्मा
सौख्यांत राहे चिर[1] कीं तदात्मा ॥ २१ ॥

ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ॥
आद्यंतवंतः कौंतेय न तेषु रमते बुधः ॥ २२ ॥

श्लोक (मालिनी).

सकल विषयसौख्यें भासती जीं जनास
घडि घडि बहु देती दुःख तीं मानसास ।
सतत दिसत आहे त्यांजला आदि अंत
ह्मणुनि विबुध पार्था रम्य होती न त्यांत ॥२२॥

शक्नोतीहैवः यः सोढुं प्राक् शरीरविमोक्षणात् ॥
कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः ॥ २३ ॥

श्लोक (शालिनी).

कामक्रोधाच्या महावेग[2]राशी
पार्था जो कां मृत्युआधी[3]च सोशी ।
योगी ऐसा तोच बापा गणावा
सर्वोभावें[4] सौख्यकारी ह्मणावा ॥ २३ ॥

---

१ निरंतर. २ कामक्रोधाच्या मोठ्या जोरानें येणाऱ्या लहरी. ३ जन्मांतच (जिवंतपणीं). ४ सर्वोपरि.

योंऽतःसुखोंऽतरारामस्तथांतर्ज्योतिरेव यः ॥
स योगी ब्रह्म निर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति ॥ २४ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

जो आंत[1] फारच सुखी रमतोहि आंत
ज्याच्या प्रकाश पडला बहु अंतरांत ।
तो जाण सत्य जगतीवर ब्रह्मयोगी
निर्वाण[2] ब्रह्मपद तोच यथेच्छ[3] भोगी ॥ २४ ॥

लभंते ब्रह्म निर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः ॥
छिन्नद्वैधा यतात्मानः सर्वभूतहिते रताः ॥ २५ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

जे स्थीरबुद्धी परकार्यसक्त[4]
द्वंद्वांस टाकूनि महाविरक्त ।
ते लोक निष्पाप जगांत होती
ते निश्चयें ब्रह्मपदासि जाती ॥ २५ ॥

कामक्रोधवियुक्तानां यतीनां यतचेतसाम् ॥
अभितो ब्रह्म निर्वाणं वर्तते विदितात्मनाम् ॥ २६ ॥

क्रोधास कामास वियुक्त[5] झाले
यत्नें जयांनीं वश चित्त केलें ।
तद्देह वांचो अथवा मरो कीं
ते मुक्त झाले नर याच लोकीं[6] ॥ २६ ॥

---

१ आत्मस्वरूपांत. २ अंतींचें. ३ निरंतर. ४ परोपकार करणारे. ५ विन्मुख.
६ या मृत्युलोकांतच ते मुक्त झाले.

स्पर्शान्कृत्वा बहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवांतरे भ्रुवोः ॥
प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यंतरचारिणौ ॥ २७ ॥

श्लोक (मालिनी).

सकलविषय जे हे बाह्य बाहेर ठेवी
नजर भृकुंटिमाजी[1] मध्यभागांत लावी ।
सम करुनिच प्राणापान हे वायु दोन
दृढतर धरिती जे नासिकीं[2] आवरून ॥ २७ ॥

यतेंद्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ॥
विगतेच्छाभयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः २८ ॥

श्लोक (शालिनी).

जिंकी चित्ता बुद्धिला इंद्रियांला
आत्मा मोक्षीं फार रंगून गेला ।
इच्छा भीति क्रोध सांडी प्रमाण
त्याला मुक्ती नित्य आहेच जाण ॥ २८ ॥

भोक्तारं यज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरम् ॥
सुहृदं सर्वभूतानां ज्ञात्वा मां शांतिमृच्छति ॥ २९ ॥

भोक्ता आहें मीच यज्ञा तपाचा
ब्रह्मांडाचा ईशही मीच साचा ।
कीं सर्वांचा मी सखा ज्यास ठावें
मोठी शांती अर्जुना तोच[3] पावे ॥ २९ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे कर्मसंन्यासयोगो नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

पांचवा अध्याय समाप्त.

या अध्यायांत कर्मसंन्यास असल्यामुळें यास "कर्मसंन्यासयोग" हें नांव आहे.

---

१ भोंवयांमध्यें. २ नाकांत. ३ असें जाणणारा.

॥ अथ षष्ठोऽध्यायः प्रारभ्यते ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः ॥
स संन्यासी च योगी च न निरग्निर्न चाक्रियः ॥ १ ॥

भगवान्–

श्लोक (शालिनी).

जोकां आशा टाकुनीयां फलाची
कर्मे सारीं आचरी सव्यसांची ।
संन्यासी तो तोच योगी खचीत
अग्नी[2] कर्मे जो त्यजी तो न होत ॥ १ ॥

यं संन्यासमिति प्राहुर्योगं तं विद्धि पांडव ॥
न ह्यसंन्यस्तसंकल्पो योगी भवति कश्चन ॥ २ ॥

श्लोक (वसंततिलका)

संन्यास ज्यास ह्मणती जगतांत लोक
तो कर्मयोगच असे तरि जाण एक ।
संकल्पत्याग न करी नच आस दा[3]पी
योगी नव्हेचि जन तो समजे कदापी ॥ २ ॥

---

१ अर्जुना. २ लग्न झाल्यावरोवर अग्नि सिद्ध होतो, व स्त्री मरण पावल्यानंतर तो राहत नाहीं असी चाल आहे, ह्मणून अग्नी सोडला तरी तो संन्यासी होत नाहीं, ह्मणजे गृहस्थाश्रम सोडला अथवा कर्मे टाकलीं ह्मणजे संन्यासी होत नाहीं असा अर्थ. ३ आशात्याग.

आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ॥
योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते ॥ ३ ॥

श्लोक (शालिनी).

संपादाया योग बा कर्म मूळ
हीनें कर्मे प्राप्त नाहीं समूळ ।
योगी झाला जाउनी सर्व भ्रांती
त्याला पार्था प्राप्त होईल शांती ॥ ३ ॥

यदा हि नेंद्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते ॥
सर्वसंकल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥ ४ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

जेव्हां गुतेना विषयांत चित्त
कर्मांसि टाकीत विटून नित्य ।
कीं भोग संकल्प समस्त टाकी
योगी तयाला ह्मणतात लोकीं ॥ ४ ॥

उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानं नात्मानमवसादयेत् ॥
आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ ५ ॥

स्वचित्त हें जाणुनि उद्धरावें
संसारडोहांत बुडूं न द्यावें ।
बंधूहि आहे निज चित्त जाण
बा तेंच शत्रूहि मनांत आण ॥ ५ ॥

बंधुरात्माऽऽत्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ॥
अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥ ६ ॥

जिंकी मनाला तरि आत्मबंधू
त्याच्याहुनी होइल सौख्यसिंधू[1] ।
त्यांनें नराला जिकल्यास आधीं
शत्रूहुनी देइल फार बाधी[3] ॥ ६ ॥

जितात्मनः प्रशांतस्य परमात्मा समाहितः ॥
शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ॥ ७ ॥

जो शांत आहे जितचित्त आहे
तो स्थीर होवोनि सुखांत राहे ।
मानापमानीं सुख दुःख दोनी
कीं शीतउष्णास समान मानीं ॥ ७ ॥

ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेंद्रियः ॥
युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकांचनः ॥ ८ ॥

ज्ञानें करूनी बहु स्थीर चित्त
आत्मानुभावें मन नित्य तृप्त ।
योगी खरा तोच समान भेंडा[4]
मानी मनीं हेम तसाच धोंडा ॥ ८ ॥

---

१ सुखदायक. २ मनानें. ३ बाधा. ४ मातीचें ढेंकूळ.

सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबंधुषु ॥
साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥ ९ ॥

हो मित्र शत्रू अथवा उदासं[1]
मध्यस्थ बंधू सुहृदात्त त्यास ।
साधू असो कीं बहु थोर पापी
बुद्धी जयाची समं[2]ही तथापी ॥ ९ ॥

योगी युंजीत सततमात्मानं रहसि स्थितः ॥
एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥ १० ॥

करूनियां स्थीर तनू मनाला
सोडोनियां कर्म करी फलाला ।
एकांतशा निर्मल एक जागीं
योजं[3]ी मनाला मग कर्मयोगी ॥ १० ॥

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ॥
नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥ ११ ॥

घाली महाशुद्ध पवित्र जागीं
बा आपुलें आसन थोर योगी ।
जें उंच किंवा बहु नीच नाहीं
जें दर्भचर्मं[4]वर वस्त्र पाहीं ॥ ११ ॥

---

१ उदासीन. २ सारखी. ३ प्रवेश करवितो. ४ कातड्यावर.

तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेंद्रियक्रियः ॥
उपविश्यासने युंज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥ १२ ॥

वा इंद्रियांला दमुनी बसावें
एकाग्रचित्तें बहु स्थीर व्हावें ।
तैं आसनीं बैसुनि स्थीर बुद्धी
योजी मनाला मग योगसिद्धी ॥ १२ ॥

समं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः ॥
संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ॥ १३ ॥

श्लोक (शिखरिणी).

शिरा[1] ग्रीवा[2] काया[3] सम करुनियां नीट सरळ
मनीं ध्यावें भावें अनुसरुनि ध्यानास अचळ ।
बसावें स्थीरत्वें दृढ नजर नासाग्र[4] धरुनी
न पाहाव्या सुद्धां मग दशादिशा दृष्टिकडुनी ॥ १३ ॥

प्रशांतात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारिव्रते स्थितः ॥
मनः संयम्य मच्चित्तो युक्त आसीत मत्परः ॥ १४ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

जो ब्रह्मचर्य व्रत शांत[5] पाळी
भीती मनींची अगदींच टाळी[6] ।
मद्रूप[7] ध्यातो दमुनी मनास
पावेल तो निश्चित मत्पदास[8] ॥ १४ ॥

---

१ मस्तकाला. २ मान. ३ देहाला. ४ नाकाच्या शेंड्यावर. ५ मन चंचल न करतां. ६ नाहींशी करी. ७ माझें स्वरूप. ८ माझ्या पदाप्रत.

युंजन्नेवं सदाऽऽत्मानं योगी नियतमानसः ॥
शांतिं निर्वाणपरमां मत्संस्थामधिगच्छति ॥ १५ ॥

श्लोक (शालिनी).

आटोपूनी आपुलें सर्व चित्त
माझ्या ठाईं योजितो तेंच नित्य ।
योगी होतो तोच मोक्षास भोग्य[1]
स्वीकाराया शांतिला तोच योग्य ॥ १५ ॥

नात्यश्नस्तु योगोऽस्ति न चैकांतमनश्नतः ॥
न चातिस्वप्नशीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन ॥ १६ ॥

श्लोक (उपेंद्रवज्रा).

बहू भक्षितां योग तो आकळेना[2]
मुळीं भक्षही टाकुनी तो मिळेना ।
बहू नीजतां प्राप्त नाहींच तो[3] कीं
अती जाग्रणेंही मिळेना विलोकीं ॥ १६ ॥

युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ॥
युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःखहा ॥ १७ ॥

श्लोक (शालिनी).

अन्नें तींही बेत पाहून खावीं
बेतानें ती योग्यशी झोंप घ्यावी ।
दुःखें सारीं पाववी जो लयाला
साधे ऐसा वागतो योग त्याला ॥ १७ ॥

---

१ भोगण्यास योग्य. २ प्राप्त होत नाहीं. ३ योग.

यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ॥
निःस्पृहः सर्वकामेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ॥ १८ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

आत्मस्वरूपांत सदा रमून
बा स्थीर व्हावें मन हें दमून ।
साऱ्या स्पृहा टाकुनि शून्य व्हावें
तैं सिद्ध ऐसें मग नाम पावे ॥ १८ ॥

यथा दीपो निवातस्थो नेंगते सोपमा स्मृता ॥
योगिनो यतचित्तस्य युंजतो योगमात्मनः ॥ १९ ॥

योगी सदा जो अवरी मनाला
तादात्म्य[1] जो कां स्वरुपांत झाला ।
शोभे तयाला उपमाहि हीच
निर्वात[2] जागीं जणुं दीप साच ॥ १९ ॥

यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ॥
यत्र चैवात्मनाऽऽत्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥ २० ॥

ज्याच्या समाधान मनास आहे
आत्माच तो केवल पाहताहे ।
सर्वेंद्रियें त्यांतच लीन झालीं
ज्याची तिथें तन्मय[3] वृत्ति झाली ॥ २० ॥

---

१ तत्स्वरूप. २ जेथें वारा नाहीं. ३ तदाकार.

सुखमात्यंतिकं यत्तद्बुद्धिग्राह्यमतींद्रियम् ॥
वेत्ति यत्र न चैवायं स्थितश्चलति तत्त्वतः ॥ २१ ॥

जें इंद्रियांना न मिळे कधींही
बुद्धीसही प्राप्त कधींच नाहीं ।
ऐसें मिळे सौख्य अपार जेव्हां
वृत्ती तयाची न ढळेच तेव्हां ॥ २१ ॥

यं लब्ध्वा चापरं लाभं मन्यते नाधिकं ततः ॥
यस्मिंस्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ॥ २२ ॥

सौख्याहुनी त्या अपुल्या अपार
मानी न कांहीं जरि लाभ थोर ।
दुःखें जरी उद्भवलीं तथापि
तो स्थीर योगी न ढळे कदापि ॥ २२ ॥

तं विद्याद्दुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञितम् ॥
स निश्चयेन योक्तव्यो योगो निर्विण्णचेतसा ॥ २३ ॥

श्लोक (शालिनी).

सुज्ञानें ही योग हा आचरावा
मोठ्या यत्नें पूर्ण सिद्धीस न्यावा ।
पार्था आहे योग हा सौख्यपात्र[1]
जेथें नाहीं दुःख तें लेशमात्र[2] ॥ २३ ॥

---

१ सुखदायक. २ थोडेंही.

संकल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः ॥
मनसैवेंद्रियग्रामं विनियम्य समंततः ॥ २४ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

संकल्पमात्रें उठतात इच्छा
त्या सर्व सोडोनि धरी निरिच्छा ।
सर्वांस शिक्षा करूनी मनानें
इंद्रीयग्रामांत[1] वसे सुखानें ॥ २४ ॥

शनैः शनैरुपरमेद्बुद्धया धृतिगृहीतया ॥
आत्मसंस्थं मनः कृत्वा न किंचिदपि चिंतयेत् ॥ २५ ॥

बुद्धीस पार्था बहु धैर्य द्यावें
हळू हळू स्थीर बळेंच व्हावें ।
स्थीरत्व ब्रह्मीं अणुनी मनांत
चिंतूं नये अन्य कधींच त्यांत ॥ २५ ॥

यतो यतो निश्चरति मनश्चंचलमस्थिरम् ॥
ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशं नयेत् ॥ २६ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

अस्थीर हें बहुत चंचल चित्त फार
धांवे पहा चहुंकडे न करी विचार ।
नाचे उगीच इकडे तिकडेच धांवे
सुज्ञें तयास अवरून बळेंच घ्यावें ॥ २६ ॥

---

१ इंद्रिय हेंच गांव त्याच्यामध्यें.

प्रशांतमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम् ॥
उपैति शांतरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् ॥ २७ ॥

ज्यांचें पहा हृदय हें असतें प्रशांत[1]
अत्यंत सौख्यकर ते पद भोगतात ।
बा जो रजादि[2] गुण टाकुनि मुक्त झाला
तो ब्रह्म सत्य उपमा दुसरी न त्याला ॥ २७ ॥

युंजन्नेवं सदाऽऽत्मानं योगी विगतकल्मषः ॥
सुखेन ब्रह्मसंस्पर्शमत्यंतं सुखमश्नुते ॥ २८ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

योजोनि निष्पाप मनास योगी
आत्मस्वरूपीं बहु सौख्य भोगी ।
ब्रह्मांत योगी चिरकाळ राहे
अत्यंत तो शांत सुखास लाहे ॥ २८ ॥

सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ॥
ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ॥ २९ ॥

श्लोक (शालिनी).

आत्म्यामाजी सर्व भूतें पहातो
भूतांमाजी तोच आत्मा रहातो ।
योगी पाहे हेंच आत्म्यांत नित्य
तो ब्रह्माशीं साम्य[3] झालाच सत्य ॥ २९ ॥

---

१ शांत. २ सत्व, रज, तम हे तीन गुण. ३ तदाकार.

यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ॥
तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ ३० ॥

सर्वांमध्यें मीच व्यापूनि राहें
माझ्यामध्यें सर्व जाणून आहे ।
माझा आहे तो तयाचाहि मी कीं
मी त्याला कीं सोडिना तो मला कीं॥ ३० ॥

सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः ॥
सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥ ३१ ॥

सर्वांभूतीं मीच हें ज्यास ठावें
ऐशा मातें जो भजे ऐक्यभावें ।
संसारीं तो साच आहे तथापी
माझ्या मध्यें जाण तो धूतपापी[1] ॥ ३१ ॥

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ॥
सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥ ३२ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

जैसी स्वदेहा सुख दुःख हानी
सर्वत्र प्राण्यास तसेंच मानी ।
तो थोर तो युक्त[2] हि तो सुजाण[3]
पार्था मला संमत फार जाण ॥ ३२ ॥

---

१ निष्पापी. २ शहाणा. ३ बुद्धिमान.

॥ अर्जुन उवाच ॥

योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन ॥
एतस्याहं न पश्यामि चंचलत्वात्स्थितिं स्थिराम् ॥ ३३ ॥

अर्जुन–

तों पार्थ बोले मग वासुदेवा
हा योग जन्मांत नसेच ठावा ।
कसें करावें मननिग्रहाला
आहे महासंकट हें जिवाला ॥ ३३ ॥

चंचलं हि मनः कृष्णं प्रमाथि बलवद्दृढम् ॥
तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥ ३४ ॥

ह्याच्या पहा चंचल फार खोडी
जें इंद्रियांला स्वबळेंच ओढी ।
त्याचा मला निग्रह पूर्ण होणें
वायूस बांधून धरून येणें ॥ ३४ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ॥
अभ्यासेन तु कौंतेय वैराग्येण च गृह्यते ॥ ३५ ॥

भगवान्–

बापा खरी ही ह्मणतोस गोष्ट
आहेच हें चंचल फार दुष्ट ।
अभ्यास वैराग्य करील नित्य
जिंकील पार्था मन तोच सत्य ॥ ३५ ॥

---

१ वैराग्याचा अभ्यास करील.

असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः ॥
वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमुपायतः ॥ ३६ ॥

स्वचित्त हें स्थीर नसे जयाचें
योगास तो जाण कधीं न पोंचे ।
प्रयत्नशीलें करितां प्रयत्न
सिद्धीस पावे तरि योगयत्न ॥ ३६ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

अयतिः श्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमानसः ॥
अप्राप्य योगसंसिद्धिं कां गतिं कृष्ण गच्छति ॥ ३७ ॥

अर्जुन–

श्लोक (शालिनी).

श्रद्धा नाहीं पूर्ण ह्या अंतरंगीं
तेणें नोहे स्थीर हें चित्त योगीं ।
नाहीं झाला हा जरी योग पूर्ण
सांगें त्याला बा गती कोण तूर्ण[२] ॥ ३७ ॥

कच्चिन्नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिव नश्यति ॥
अप्रतिष्ठो महाबाहो विमूढो ब्रह्मणः पथि ॥ ३८ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

तो काय देवा उभयांत[३] भ्रष्ट[४]
पावेल कां ब्रह्मपथांत कष्ट ।
आकाशपंथें जणु मेघराय[५]
तैसाच हाही वितळेल[६] काय ? ॥ ३८ ॥

---

१ निष्ठा. २ सत्वर. ३ संसारांत व योगांत. ४ च्युत. ५ मेघ. ६ नाश पावेल.

एतन्मे संशयं कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषतः ॥
त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता नह्युपपद्यते ॥ ३९ ॥

हा सर्व मत्संशय छेद आतां
बा तूं खरा संशय सर्व हर्ता ।
माझा पहा संशय दूर सारी
ऐसा तुझ्यावांचुन कोण भारी ॥ ३९ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ॥
नहि कल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिं तात गच्छति ॥ ४० ॥

भगवान्—

त्याचा[1] घडे नाश न मृत्युलोकीं
तैसा घडे नाश न स्वर्गलोकीं ।
कल्याण होतेंच तया नरास
नाहीं तया दुर्गति[3] जाण खास ॥ ४० ॥

प्राप्य पुण्यकृताँल्लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः ॥
शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥ ४१ ॥

श्लोक (शालिनी).

बा तो राहे सौख्य भोगून नाकीं
वर्षांवर्षें स्वर्गलोकीं विलोकी ।
कांहीं वर्षानंतरें जन्म घेती
श्रीमंतांच्या तेच पोटास येती ॥ ४१ ॥

---

१ मोठा. २ योग अपूर्ण राहणाराचा. 3 वाईट गति.

अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ॥
एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥ ४२ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

योगी मुनी जे बहु थोर लीन
श्रीमंत मोठे अथवा कुलीन ।
वंशीं तयांच्या नर जन्म घेतो
आहे पहा दुर्लभ फार जो तो ॥ ४२ ॥

तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् ॥
यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनंदन ॥ ४३ ॥

संस्कार होतो फिरुनी तयाला
जो पूर्वजन्मीं अपुराच झाला ।
मोक्षार्थ साधी सुकृतें करून
अर्थात जातो भव[1] उद्धरून[2] ॥ ४३ ॥

पूर्वाभ्यासेन तेनैव ह्रियते ह्यवशोऽपि सः ॥
जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥ ४४ ॥

साधावया योग महा कठीण
अभ्यास नाहीं तरि व्यर्थ शीण[3] ।
पूर्वार्जितें[4] त्यास बळेंच ओढी
इच्छा पहा ब्रह्म करूनि सोडी ॥ ४४ ॥

---

१ संसार. २ तरून. ३ कष्ट. ४ पूर्वजन्मींच्या कर्माप्रमाणें.

प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः ॥
अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥ ४५ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

प्रयत्नें जरी योग हा साध्य केला
तरी पूर्ण हो पापसंकल्प गेला ।
पुढें गेलिया जन्म काहीं विलोकीं
वसे मुक्त होऊनी तो दिव्य लोकीं ॥ ४५ ॥

तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः ॥
कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्जुन ॥ ४६ ॥

श्लोक (शालिनी).

ज्ञान्यापेक्षां तापसी त्याजपेक्षां
कर्म्यांपेक्षां थोर सर्वांहिपेक्षां ।
योगी मोठा सौख्य तो फार भोगी
ह्यासाठीं तूं अर्जुना होय योगी ॥ ४६ ॥

योगिनामपि सर्वेषां मद्गतेनांतरात्मना ॥
श्रद्धावान्भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः ॥ ४७ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

योग्यांत साऱ्या जन तोच श्रेष्ठ
पार्था भजे जो मज एकनिष्ठ ।
बा तोच योगी मज पूज्य भारी
कर्मे करी भक्ति धरूनि सारी ॥ ४७ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे अभ्यासयोगो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सहावा अध्याय समाप्त.

ह्यास " अभ्यासयोग " असें नांव आहे.

१ मान्य.

॥ अथ सप्तमोऽध्यायः प्रारभ्यते ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

मय्यासक्तमनाः पार्थ योगं युंजन्मदाश्रयः ॥
असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु ॥ १ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

आत्मा तुझा मत्स्वरुपीं रमावा
पार्था तुझ्या हातुनि योग व्हावा ।
जेथें तुझे संशय सर्व जाती
मी सांगतों एक तशीच रीती ॥ १ ॥

ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः ॥
यज्ज्ञात्वा नेह भूयोऽन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते ॥ २ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

ज्ञानासहीत तुजला कथितों क्रमानें
विज्ञानही सकळ सांगिन कौतुकानें ।
तें ऐकिल्यावरि मिळे तुज ज्ञान मोठें
कीं संशयास मग थारं नुरेचि कोठें ॥ २ ॥

मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ॥
यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्त्वतः ॥ ३ ॥

श्लोक (मालिनी).

बहु कठिण दिसे कीं मानवांच्या हजारीं[२]
नरवर[३] अढळेना सिद्ध यत्नांत जारी[४] ।
विरलतर तशाही माजि तत्त्वज्ञ[५] एक
उघड विदित केलें तत्त्व हें नीट ऐक ॥ ३ ॥

---

१ जागा. २ हजार मनुष्यांत. ३ पुरुषश्रेष्ठ. ४ मनापासून यत्न करणारा. ५ तत्त्व जाणणारा.

भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ॥
अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥ ४ ॥

हुतवह जल भूमी वायु आकाश पांच
तदुपरि मन बुद्धी कीं अहंकार साच ।
प्रकृति मम अशी ही पावली भेद आठ
जगभर पसरे ही जाण पार्था अफाट ॥ ४ ॥

अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ॥
जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत् ॥ ५ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

ही अर्जुना प्रकृति एक पाहे
बा मूळमाया दुसरीच आहे ।
जीच्यांत प्राणी जन जन्मतात
उत्पत्ति किंवा लय ही तियेंत ॥ ५ ॥

एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय ॥
अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ॥ ६ ॥

श्लोक (शालिनी).

भूतें हीच्या पासुनी सर्व होती
आहे पार्था हीच बा मूळशक्ती ।
उत्पत्तीला वा स्थितीला तरी ही
नाशाला ही मीच आधार पाहीं ॥ ६ ॥

---

१ अग्नि. २ माया. ३ विस्तृत. ४ जन्म. ५ नाश.

मत्तः परतरं नान्यत्किंचिदस्ति धनंजय ॥
मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥ ७ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

माझ्याहुनी भिन्न नसेच कांहीं
सर्वत्र ही व्यापुन मीच राहीं ।
माझ्याच ठाईं जणु ओविलेंसे
हें विश्व सूत्रांत मणीच जैसे ॥ ७ ॥

रसोऽहमप्सु कौंतेय प्रभाऽस्मि शशिसूर्ययोः ॥
प्रणवः सर्ववेदेषु शब्दः खे पौरुषं नृषु ॥ ८ ॥

पाण्यामधें बा रस अर्जुना मी
चंद्रांत सूर्यांत असें प्रभा मी ।
ओंकार वेदीं[1] गगनांत मीच
कीं शब्द[2] पौरूष नरांत मीच ॥ ८ ॥

पुण्यो गंधः पृथिव्यां च तेजश्चास्मि विभावसौ ॥
जीवनं सर्वभूतेषु तपश्चास्मि तपस्विषु ॥ ९ ॥

पृथ्वीमधें मी नर पुण्यगंध
आग्नीमधें तेजहि मी सबंध ।
ह्या जीवमात्रीं नर मीच प्राण
कीं तापसींही[3] तप मीच जाण ॥ ९ ॥

१ वेदामध्यें ओंकार मीच. २ गगनांत शब्द मीच. ३ तपस्व्यांमध्यें तप मीच.

बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनम् ॥
बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥ १० ॥

श्लोक (शालिनी).

ह्या भूतांचें बीज ही मीच सत्य
जाणे पार्था मी अनादीहि नित्य ।
बुद्धी ही मी बुद्धिमंतांत राहें
तेजस्व्यांचें तेज ही मीच आहें ॥ १० ॥

बलं बलवतामस्मि कामरागविवर्जितम् ॥
धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥ ११ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

बळिष्ठांमधें शक्ति ही जाण मीच
जगीं कांम रागाविणें तेंहि मीच ।
सदा बुद्धि ज्याची स्वधर्माविरुद्ध
पहा तीहि बुद्धी स्वयें मीच शुद्ध ॥ ११ ॥

ये चैव सात्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये ॥
मत्त एवेति तान्विद्धि न त्वहं तेषु ते मयि ॥ १२ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

सात्वीक आदी नर तीन गूण
माझ्याच पासून जगांत जाण ।
माझेच ते भाव पहा समस्त
नाहीं परी मी विजया तयांत ॥ १२ ॥

---

१ इच्छेवांचून आणि प्रीतीवांचून जगांत आहे तें मीच.

त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् ॥
मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययम् ॥ १३ ॥

हे भाव या तीनगुणेंकरून
उत्पन्न झाले जगतांत जाण ।
मोहून गेलें जग सर्व त्यानें
त्यांहून मी भिन्न कुणी न जाणे ॥ १३ ॥

दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ॥
मामेव ये प्रपद्यंते मायामेतां तरंति ते ॥ १४ ॥

श्लोक (शालिनी).

त्रैगुण्यानें पूर्ण मायाहि जाण
मोठी आहे पार जाण्या कठीण ।
जे जे कोणी मत्पदीं लीन होतीं
ते ते पार्था हींतुनी पार जाती ॥ १४ ॥

न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यंते नराधमाः ॥
माययापहृतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥ १५ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

जे जे न मातें भजती कदापी
ते दुष्ट वा दुर्जन थोर पापी ।
मायेमुळें तन्मन भ्रष्ट झालें
ते दैत्यभावास मिळून गेलें ॥ १५ ॥

---

१ तीन गुणांहून. २ दैत्यस्वभावास.

चतुर्विधा भजंते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ॥
आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥ १६ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

आहेत जे कां बहु पुण्यवंत
मातें मनानें भजती महंत[1] ।
अर्थार्थि[2] जिज्ञासु[3], तसाच, फार
दुःखार्त[4], ज्ञानी, नर भेद चार ॥ १६ ॥

तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ॥
प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः ॥ १७ ॥

जो भक्तिनें पूजित एकनिष्ठ
सर्वांत ज्ञानी मज तोच श्रेष्ठ ।
आहे मला तो बहु जींव प्राण
तोही मला मानि तसेंच जाण ॥ १७ ॥

उदाराः सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ॥
आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् ॥ १८ ॥

हे सर्व आहेत उदार सारे
ज्ञानीच आत्मा मज खास बारे ।
ह्याकारणें तो मम आश्रयानें
माझ्यांत पार्था वसतो सुखानें ॥ १८ ॥

---

१ सज्जन. २ द्रव्येच्छू. ३ ज्ञानेच्छू. ४ दुःखानें गांजलेला.

बहूनां जन्मनामंते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ॥
वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥ १९ ॥

घेवोनि येतो बहुवार जन्म
तेव्हांच ज्ञानी भजतो अनन्य ।
सर्वांत पाहे मग वासुदेव
ज्ञानी असा दुर्लभ तो सदैव ॥ १९ ॥

कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाः प्रपद्यंतेऽन्यदेवताः ॥
तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या नियताः स्वया ॥ २० ॥

श्लोक (शालिनी).

ज्या ज्या कामीं ज्ञान लागून गेलें
त्या त्या कामीं देवही अन्य झाले ।
जैसे जैसे प्रकृती वश्य होती
त्या त्या नेमें देवता पूजिताती ॥ २० ॥

यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयार्चितुमिच्छति ॥
तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥ २१ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

ज्या देवतेला ह्मणतो भजावें
कीं भक्तिनें त्यास सदा पुजावें ।
त्या दैवतीं मी शिरुनींच नित्य
देतों तया इच्छित सर्व सत्य ॥ २१ ॥

स तया श्रद्धया युक्तस्तस्याराधनमीहते ॥
लभते च ततः कामान्मयैव विहितान्हितान् ॥ २२ ॥

भक्ती करूनी नर जे सदैव
आराधिती सादर अन्य देव ।
तत्काम सारे घडतात पूर्ण
श्रद्धा[1] तयांची दृढ मीच जाण ॥ २२ ॥

अंतवत्तु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम् ॥
देवान्देवयजो यांति मद्भक्ता यांति मामपि ॥ २३ ॥

ते अल्पबुद्धी जन नापसंत
त्यांचीं फलें सर्वच नाशिवंत ।
ते स्वस्वदेवाप्रत पोंचतात
मद्भक्त ते मत्प्रत पावतात ॥ २३ ॥

अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यंते मामबुद्धयः ॥
परं भावमजानंतो ममाव्ययमनुत्तमम् ॥ २४ ॥

अव्यक्त मातें ह्मणती कित्येक
कीं व्यक्त कोणी ह्मणतात लोक ।
मी नित्य कीं निर्मळ सौख्यपर्व
बा नेणती कोणिच मूढ सर्व ॥ २४ ॥

---

१ त्यांच्या इच्छा. २ निष्ठा.

नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः ॥
मूढोऽयं नाभिजानाति लोको मामजमव्ययम् ॥ २५ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

असे झांकलों योगमायेकडून
प्रकाशे न सर्वां जनातें म्हणून ।
पहा मी अनादी असूनी अनंत
मला जाणिना मूढ दुर्बुद्धिमंत ॥ २५ ॥

वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि चार्जुन ॥
भविष्याणि च भूतानि मां तु वेद न कश्चन ॥ २६ ॥

श्लोक (शालिनी).

पूर्वी जीं जीं सर्व गेलीं लयास
हल्लीं जीं जीं वर्तती जाण त्यांस ।
होणारीं कीं यापुढें सर्व भूतें
तीं जाणें मी मात्र कोणी न मातें ॥ २६ ॥

इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वंद्वमोहेन भारत ॥
सर्वभूतानि संमोहं सर्गे यांति परंतप ॥ २७ ॥

इच्छाद्वेषापासुनी द्वंद्व झालें
त्यांच्या योगें विश्व[2] मोहून गेलें ।
सृष्टीलाही घालिती मोहपाश
त्याच्या योगें पावती सर्व नाश ॥ २७ ॥

---

१ जीव. २ जग.

येषां त्वंतगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ॥
ते द्वंद्वमोहनिर्मुक्ता भजंते मां दृढव्रताः ॥ २८ ॥

पापें गेलीं ज्यांचिया अंतरींचीं
पुण्यें कर्में आचरोनीच साचीं ।
पार्था ते ते द्वंद्वमोहा त्यजीती
भक्ती भावें तेच मातें यजीती ॥ २८ ॥

जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतंति ये ॥
ते ब्रह्म तद्विदुःकृत्स्नमध्यात्मं कर्म चाखिलम् ॥ २९ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

जरा मृत्यु हीं नाश व्हावीं म्हणून
करी यत्न आधार माझा धरून ।
पहा जाणती ब्रह्म तें हें प्रमाण
दुजें कर्म अध्यात्महीं सर्व जाण ॥ २९ ॥

साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ॥
प्रयाणकालेऽपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः ॥ ३० ॥

श्लोक (चामर).

आधिभूत आधिदैव आधियज्ञ मीच तो
ज्ञानवान सत्य तोच अंतरांत जाण तो ।
अंतकालिं जो अशा मला मनांत आठवी
मी तयास ब्रह्मरूप मंदिरांत सांठवीं ॥३०॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ज्ञानविज्ञानयोगो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

सातवा अध्याय समाप्त.

ह्यास " ज्ञानविज्ञान योग " असें नांव आहे.

॥ अथ अष्टमोऽध्यायः प्रारभ्यते ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥

किं तद्ब्रह्म किमध्यात्मं किं कर्म पुरुषोत्तम ॥
अधिभूतं च किं प्रोक्तमधिदैवं किमुच्यते ॥ १ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

अध्यात्म तें काय अणीक ब्रह्म
देवा मला सांग तसेंच कर्म ।
कोणा ह्मणावें अधिभूत जाण
कीं तें दयाळा अधिदैव कोण ॥ १ ॥

अधियज्ञः कथं कोऽत्र देहेऽस्मिन्मधुसूदन ॥
प्रयाणकाले च कथं ज्ञेयोऽसि नियतात्मभिः ॥ २ ॥

देहामधें या अधियज्ञ कोण
आहे कसा सांग समग्र खूण ।
केलें बळानें वश चित्त ज्यांनीं
कैसें स्मरावें तुज सांग त्यांनीं ॥ २ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ॥
भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञितः ॥ ३ ॥

भगवान्—

जें ब्रह्म तें अक्षर शुद्ध जाण
सद्भाव अध्यात्म मनांत आण ।
उत्पत्ति नाशा करि भूतभाव
त्याला पहा कर्म असेंच नांव ॥ ३ ॥

अधिभूतं क्षरो भावः पुरुषश्चाधिदैवतम् ॥
अधियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृतां वर ॥ ४ ॥

जाणे मनीं अक्षर आधिभूत
आत्मा जिवाचा अधिदैव त्यांत ।
देहांत व्यापून अनंत मीच
सर्वांत जो तो अधियज्ञ मीच ॥ ४ ॥

अंतकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् ॥
यः प्रयाति स मद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ॥ ५ ॥

श्लोक (शालिनी).

ऐशा मातें अंतकाळीं स्मरोनी
पावे मातें तोच देह त्यजोनी ।
तो पावेगा मत्प्रती हेंच सत्य
पार्था नाहीं लेश संदेह त्यांत ॥ ५ ॥

यं यं वापि स्मरन्भावं त्यजत्यंते कलेवरम् ॥
तं तमेवैति कौंतेय सदा तद्भावभावितः ॥ ६ ॥

जेव्हां जेव्हां देह टाकूनि जावें
तेव्हां तेव्हां अंतरीं जें स्मरावें ।
त्या त्या भावें त्यास पावे भरून
ज्याच्या त्याच्या एकनिष्ठेंकरून ॥ ६ ॥

तस्मात्सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युद्धय च ॥
मय्यर्पितमनोबुद्धिर्मामेवैष्यस्यसंशयम् ॥ ७ ॥

श्लोक (उपेंद्रवज्रा).

तरी तूं स्मरें नित्य मातें मनांत
परी दाखवी शत्रुला दोन हात ।
जरी चित्त बुद्धी मला अर्पिशील
तरी मत्स्वरूपीं सख्या पावशील ॥ ७ ॥

अभ्यासयोगयुक्तेन चेतसा नान्यगामिना ॥
परमं पुरुषं दिव्यं याति पार्थानुचिंतयन् ॥ ८ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

अभ्यासयोगें करुनींच पाहीं
अन्यत्र कोठें मन जात नाहीं ।
सुस्थीर झाल्यावरि बा मनांत
ते पावती कीं पुरुषोत्तमांत ॥ ८ ॥

कविं पुराणमनुशासितारमणोरणीयांसमनुस्मरेद्यः ॥
सर्वस्य धातारमचिंत्यरूपमादित्यवर्णं तमसः परस्तात ॥ ९ ॥

जो कां अनादी कवि सर्व शास्ता[1]
सूक्ष्माहुनी सूक्ष्म असूनि धाता[2] ।
सूर्यापरी प्रकाशोनि धरी जगाशीं
जो वेगळा स्पष्ट दिसे तमाशीं ॥ ९ ॥

---

१ सर्वास शासन करणारा. २ सृष्टि निर्माणकर्त्ता.

प्रयाणकाले मनसाचलेन भक्त्या युक्तो योगबलेन चैव ॥
भ्रुवोर्मध्ये प्राणमावेश्य सम्यक् स तं परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥ १० ॥

श्लोक (वसंततिलका).

प्राणप्रयाणसमयीं मन आवरूनी
भक्तीबळें प्रबळ योगबळें करोनी ।
गोळा करी भृकुटि माजि समग्र प्राण
पावेल दिव्य पुरुषीं तरि तोचि जाण ॥ १० ॥

यदक्षरं वेदविदो वदंति विशंति यद्यतयो वीतरागाः ॥
यदिच्छंतो ब्रह्मचर्यं चरंति तत्ते पदं संग्रहेण प्रवक्ष्ये ॥ ११ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

वेदज्ञ[1] ज्या अक्षर बोलतात
ज्ञानी विरागी[2] रिघती[3] जयांत ।
जें ब्रह्मचाऱ्यांस मिळेल अंतीं
मी त्या पदाची कथितों सुरीती ॥ ११ ॥

सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुद्ध्य च ॥
मूर्ध्न्याधायात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणाम् ॥ १२ ॥

कोंडूनि द्वारें सगळींच नित्य
बांधून टाकी हृदयांत चित्त ।
कीं मस्तकीं कोंडुन आत्मप्राण
बा योग योगी करितात जाण ॥ १२ ॥

---

१ वेदवेत्ते. २ निरिच्छ. ३ प्रवेश करतात.

ॐमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् ॥
यः प्रयाति त्यजन्देहं स याति परमां गतिम् ॥ १३ ॥

श्लोक (वसंततिलका).

ओं हेंच ब्रह्म हृदयांत भजे स्मरे वा
कीं अंतकाळसमयीं करि हीच सेवा ।
जाईल उत्तम पदा जन तो सुखांत
नाहींच संशय असें समजें मनांत ॥ १३ ॥

अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः ॥
तस्याहं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥ १४ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

माझ्याच ठाईं धरुनी स्वचित्त
मातें पहा जे भजतात नित्य ।
आहें तया मी मिळण्यास सोपा
योगी महायुक्त अशास बापा ॥ १४ ॥

मामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशाश्वतम् ॥
नाप्नुवंति महात्मानः संसिद्धिं परमां गताः ॥ १५ ॥

जे थोर योगी अथवा महंत
जे पावले मत्प्रत साधु संत ।
जो दुःखनाशें बहु लिप्त झाला
तो जन्म नाहीं फिरुनी तयाला ॥ १५ ॥

---

१ ज्ञाते. २ दुःखानें आणि नाशानें बद्ध झालेला जन्म फिरून नाहीं.

आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ॥
मामुपेत्य तु कौंतेय पुनर्जन्म न विद्यते ॥ १६ ॥

श्लोक (मालिनी).

फिरुनि फिरुनि साऱ्यां जन्म आहेत लोकीं
नर चरंक[1] टळेना ब्रह्मलोकीं[2] विलोकीं ।
परि मज नर जो कां पावला पूर्वपुण्यें
क्षितिवरि नच येई जन्म घेऊन जाणें ॥ १६ ॥

सहस्रयुगपर्यंतमहर्यद्ब्रह्मणो विदुः ॥
रात्रिं युगसहस्रां तां तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥ १७ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

होतीं युगें एक सहस्र जेव्हां
होतो विधीचा[3] दिन एक तेव्हां ।
कीं रात्र तैशीच महा अपूर्व
ज्ञानीजनाला कळतेंच सर्व ॥ १७ ॥

अव्यक्ताद्व्यक्तयः सर्वाः प्रभवंत्यहरागमे ॥
रात्र्यागमे प्रलीयंते तत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ॥ १८ ॥

श्लोक (शालिनी).

जैं ब्रह्म्याचे दीन आरंभ होती
तैं मायेच्या पासुनी व्यक्ति[4] होती[5] ।
जेव्हां त्याची रात्र आरंभ होती
अव्यक्तीं[6] हा व्यक्ति लोपून जाती ॥ १८ ॥

---

१ चक्र. २ ब्रह्मलोकांत सुद्धां हें टळत नाहीं. ३ ब्रह्मदेवाचा. ४ भूतें. ५ ब्रह्मांत. ६ नाहींशा होतात.

भूतग्रामः स एवायं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते ॥
रात्र्यागमेऽवशः पार्थ प्रभवत्यहरागमे ॥ १९ ॥

भूतांचा हा ग्राम निर्माण होतो
होतो होतो होउनी लुप्त होतो ।
होतो जेव्हां तो दिनारंभ होई
राज्यारंभीं सर्व नाशास जाई ॥ १९ ॥

परस्तस्मात्तु भावोऽन्यो व्यक्तोऽव्यक्तात्सनातनः ॥
यः स सर्वेषु भूतेषु नश्यत्सु न विनश्यति ॥ २० ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

तो भाव ही एक अणीक आहे
जो सर्व भूतांत भरूनि राहे ।
तो भिन्न भूतां प्रकृतीहुनी ही
नाशे न भूतांपरि तो कदाही ॥ २० ॥

अव्यक्तोऽक्षर इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम् ॥
यं प्राप्य न निवर्तंते तद्धाम परमं मम ॥ २१ ॥

अव्यक्त कीं अक्षर जें प्रमाण
माझी गती उत्तम तीच जाण ।
गेले तिथें ते परते न येती
तें धाम माझें बहु सौख्य शांती ॥ २१ ॥

पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ॥
यस्यांतस्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततम् ॥ २२ ॥

अनन्यभावें[1] भजतां तयाला
पावेल तो ह्या पुरुषोत्तमाला ।
ज्याच्या स्वरूपीं असतात भूतें
वा व्यापिलें सर्व जगास जें तें ॥ २२ ॥

यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः ॥
प्रयाता यांति तं कालं वक्ष्यामि भरतर्षभ ॥ २३ ॥

श्लोक (शालिनी).

ज्याज्या काळीं योगिया जन्म नोहे[2]
कीं ज्या काळीं तो पुन्हा प्राप्त आहे ।
पार्था ते ते काल ही एक एक
तूतें आतां सांगतों नीट ऐक ॥ २३ ॥

अग्निर्ज्योतिरहः शुक्लः षण्मासा उत्तरायणम् ॥
तत्र प्रयाता गच्छंति ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ॥ २४ ॥

श्लोक (शार्दूलविक्रीडित).

अग्नी दैवत हें असूनि दिवसा कीं शुक्ल पक्षांतरीं
षण्मासांतर उत्तरायण तसें आहे जया भीतरी ।
ऐशा ह्या दिवसांत देह आपुला ठेवील योगी जरी
पार्था ब्रह्मपदास तो अढळही निश्चित जातो तरी २४

---

१ एकनिष्ठेनें. २ फिरून येत नाहीं.

धूमो रात्रिस्तथा कृष्णः षण्मासा दक्षिणायनम् ॥
तत्र चांद्रमसं ज्योतिर्योगी प्राप्य निवर्तते ॥ २५ ॥

श्लोक (चामर).

धूम आकृतींत रात्र कृष्णपक्ष ह्या दिनीं
चांद्र मास ज्योति षष्ठ मास दक्षणायनीं ।
ह्या दिनांत साच मृत्यु योगियास ये जरी
तो फिरोनि ह्या जगांत जन्म घे पुन्हां तरी २५

शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते ॥
एकया यात्यनावृत्तिमन्ययावर्तते पुनः ॥ २६ ॥

शुक्ल कृष्ण ह्या गती जगास मान्य नित्यही
एक एक मागुत्या फिरूनि येति प्रत्यहीं ।
एकिनें नरास जन्म येतसे पुनःपुन्हा
दूसरीमुळें जना फिरूनि जन्म येइना ॥ २६ ॥

नैते सृती पार्थ जानन् योगी मुह्यति कश्चन ॥
तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन ॥ २७ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

जाणोनि हे मार्ग मनांत दोनी
बा आत्मयोगी नच मोह मानी ।
या कारणें हो नर योगयुक्त
तेणेंच होशील सदैव मुक्त ॥ २७ ॥

वेदेषु यज्ञेषु तपःसु चैव दानेषु यत्पुण्यफलं प्रदिष्टम् ॥
अत्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् ॥ २८ ॥

जें वेदयज्ञांत घडेल पुण्य
दानाहुनी फारचि अग्रगण्य[1] ।
सर्वांहुनी उत्तम थोर योगी
सुस्थीर[2] अत्यंत पदास भोगी ॥ २८ ॥

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे अक्षरब्रह्मयोगो नाम अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

आठवा अध्याय समाप्त.

ह्यास " अक्षरब्रह्मयोग " असें नांव आहे.

॥ अथ नवमोऽध्यायः प्रारभ्यते ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ॥
ज्ञानं विज्ञानसहितं यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥ १ ॥

भगवान्–

श्लोक (इंद्रवज्रा).

हे अर्जुना तूं परदोषमूक[3]
गुह्यांतलें गुह्य रहस्य[4] ऐक ।
हें ज्ञान विज्ञानसहीत जाणें
मी सांगतों मोक्ष मिळेल तेणें ॥ १ ॥

---

१ श्रेष्ठ. २ अत्यंत स्थीर. ३ दुसऱ्याचे दोष काढण्याविषयीं मुका आहेस. ४ महत्त्वाची गोष्ट.

राजविद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम् ॥
प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययम् ॥ २ ॥

ही राजाविद्या बहुगुह्य गोष्ट
ये प्रत्ययाला सकला यथेष्ट ।
पार्था असे धर्म्य पवित्र सत्य
ही सौख्यदाती[1] असुनीहि नित्य ॥ २ ॥

अश्रद्दधानाः पुरुषा धर्मस्यास्य परंतप ॥
अप्राप्य मां निवर्तंते मृत्युसंसारवर्त्मनि ॥ ३ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

अविश्वास धर्मावरी ह्या कितेक
जरी ठेविती अर्जुना अज्ञ लोक ।
तयाला पहा प्राप्ति माझी नसून
पडे जन्ममृत्यूमधें तो फसून ॥ ३ ॥

मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना ॥
मत्स्थानि सर्वभूतानि न चाहं तेष्ववस्थितः ॥ ४ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

बा ज्ञान तें काय अधीक आहे ?
अदृश्य[2] मी व्यापुन सर्व राहें ।
माझ्यामधें राहति सर्व भूतें
भूतांमधें पाहुं नकोस मातें ॥ ४ ॥

---

१ सौख्य देणारी. २ दिसत नाहीं.

न च मत्स्थानि भूतानि पश्य मे योगमैश्वरम् ॥
भूतभृन्न च भूतस्थो ममात्मा भूतभावनः ॥ ५ ॥

श्लोक (शालिनी).

माझ्या मध्यें सर्व नाहींत भूतें
ऐश्वर्याचा[1] योग हा जाण त्यातें ।
पार्था आत्मा सर्वभूतांत राहे
नाहीं ऐसा तो परी सत्य आहे ॥ ५ ॥

यथाऽऽकाशस्थितो नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् ॥
तथा सर्वाणि भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय ॥ ६ ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

वायू जसा हा गगनांत पाहे
सर्वत्र व्यापूनि सदैव राहे ।
तेवींच भूतें सगळीं पहा तीं
माझ्याच ठाईं विजया रहाती ॥ ६ ॥

सर्वभूतानि कौंतेय प्रकृतिं यांति मामिकाम् ॥
कल्पक्षये पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् ॥ ७ ॥

श्लोक (मालिनी).

सकल प्रलयकालीं नाशती सर्व भूतें
मम प्रकृतिमध्यें हें सांगतों जाण तूतें ।
पुनरपि नर त्यांना संभवाच्याच वेळीं
जगतिवर क्रमानें मीच जन्मास घालीं ॥ ७ ॥

---

१ हेंच माझें ऐश्वर्य.

प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य विसृजामि पुनः पुनः ॥
भूतग्राममिमं कृत्स्नमवशं प्रकृतेर्वशात् ॥ ८ ॥

श्लोक (शालिनी).

मायेच्या मी आश्रयाला धरून
हें मी निर्मीं सर्व पार्था फिरून ।
भूतांचा हा ग्रामें तूं सत्य पाहे
मायेच्या हा नित्य आधीन आहे ॥ ८ ॥

न च मां तानि कर्माणि निबध्नंति धनंजय ॥
उदासीनवदासीनमसक्तं तेषु कर्मसु ॥ ९ ॥

श्लोक (भुजंगप्रयात).

ह्मणोनी मला बांधिती तीं न कर्में
अगा अर्जुना हींच त्यांतील मर्में ।
उदासीन मी नित्य राहें ह्मणून
प्रसक्ती फलाची कधीं मी धरीं न ॥ ९ ॥

मयाध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते सचराचरम् ॥
हेतुनानेन कौंतेय जगद्विपरिवर्तते ॥ १० ॥

श्लोक (इंद्रवज्रा).

बा जन्म जो सर्वचराचरांचा
अध्यक्ष मी मात्र असें तयांचा ।
हें सर्व माया प्रसवून[3] झालें
ह्याकारणें हें जग सर्व चाले ॥ १० ॥

---

१ विश्व. २ समुदाय. ३ मायेपासून झालें.

नारायण श्रीपाद राजहंस